

אדר ב' תשנ"ב - מארס 1992

ספרות ילדים ונוער

שנה שמונה עשרה

חוברת ג' (71)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מיירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
ד"ר אסתר טרסי-גיא, אביבה לוי, דליה שטיין

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-293801/2

ISSN 0334 = 276 X

לזכרם

יהואש ביבר

מאת: אלכס ז'הבי

87/17 ר
ימ"ח (71)
אפריל 2 תשנ"ב

3.1.1992 - 14.2.1937

פ"ג באדר תרצ"ז - כ"ז בטבת תשנ"ב

הפשטות, האצילות והרעות, כשגיבוריהם שולטים בנסיבות בזכות אותן תכונות ובזכות היכולת הפיסית. יהואש ביבר העניק לגיבורי המבוגרים את התכונות שהעניק וחיפש אצל הזולת, וככל שמצאן פחות בסביבתו הקרובה, חזר וחתר אחריהן בעבר הקרוב. אופייני שגיבורי סיפוריו ההיסטוריים היו מיכאל הלפרין התמים, החזק והאידיאליסט, והקולונל מרגולין - איש אציל, שכוחו לא עמד לו במאבקו מול המציאות, ומכל הדמויות שבהווה מצא לו דמות

יהואש ביבר התחבב על הקוראים הצעירים, משפירסם את "אוצר הפחה התורכי" ו"מרד הדרוזים" שני ספרי הרפתקה שעלילותיהם מתרחשים בסביבה לא מוכרת ומציתת דמיון, וגיבוריהם גם אם היו בארץ-ישראל ודיברו עברית או ערבית, כאילו נלקחו מעולם אחר.

בספרים אלה, ובשני הכרכים על הסוסה "סופה", הצליח לספר סיפורים מרתקים, ובו בזמן לחשוף קטעי נוף והווי (יהודי ודרוזי) קרובים-רחוקים, שנמצאו בהם היופי,

יהואש הקרין חום, פתיחות, אהבה וסקרנות, שלא כמו במקרים אחרים פגישות הקוראים אתו לא היו מאכזבות, הם מצאו בו איש גדול, יפה וחזק כמו גיבוריו, קשוב ורגיש כפי שהתגלה בסיפוריו הקצרים.

בשנים האחרונות חדל לכתוב לילדים, ניתן היה לשער, כי נמצא קשר בין השינוי שחל במצב בריאותו ובמצב רוחו לבין הפנייה לז'אנרים אחרים של כתיבה, משתדל לשאוב כוח וחיוניות מהתבוננות בעבר ומהגעגוע והתקווה לגלות אנשים וקטעי מציאות הקרובים ללב ויהיה נתון יותר לחרדות מפני הצפוי ומפני אובדן החיוניות, הכוח והפתיחות לזולת - החל לכתוב שירה לירית ופרוזה למבוגרים.

יהואש ביבר הסופר פיתח דפוסים סיפוריים על העבר, והעניק מימד של אמינות למציאות, שדור קודם הציג אותה כמציאות רומנטית, הוא נמנה עם הראשונים שנתנו לגיטימציה ללבטי המתבגר - בספרות לבני הנעורים, יהואש האציל על סביבתו תחושה של ביטחון וחיוניות, לא נותר היה לו לחשוף את השינויים המתחוללים בתוכו ולהשלים עמם, הוא הסתלק מאתנו צעיר וזקוף, כי רצה שנזכור אותו תמיד.

כלבבו בגיבורו הבדוי "דודי עקיבא". רוב סיפוריו הארוכים זכו לקוראים רבים, אך דומה, שרגישותו, כושר ההתבוננות שלו ויכולתו לעצב מצבים - התגלו בעיקר בסיפורים הקצרים, ב"כלב ציד שלי", מצויים כמה מן הסיפורים הטובים ביותר שנכתבו בעברית לבני הנעורים וב"פירות קיץ" ניתן, אולי, לראשונה ביטוי אותנטי ללבטי המתבגר, וגם אם עלילות הסיפורים בשני הקבצים מתרחשות בשנות ה-40 וה-50 המוקדמות, במקומות שאינם מוכרים לרוב הקוראים, לא הפריע הריחוק במקום ובזמן להדגיש בעיות ומצבים אוניברסליים של ילדים ונערים: בעיות של זהות, החיפוש אחר

חמימות משפחתית המסתתרת מאחורי התנהגות בוטה, המתח בין התשוקה לאהבה ועוד מצבים שאינם זוכים לבחינה רצינית מנקודת מבטם של הילד והנער בספרות המכוונת אליהם.

יהואש ביבר היה סופר-אמן לשונו היתה עשירה, והכרותו עם החומר היתה מעמיקה, ועל כן סיפוריו הקצרים והארוכים אינם סיפורים אופנתיים, וגם הראשונים שבהם שנכתבו לפני שנות דור ממשיכים להיות קריאים ומעניינים.

עוזי בן-כנען

מאת: גרשון ברגסון

19.11.1991 - 1.10.1954

כ"ד בתשרי תשס"ו - י"ב בכסלו תשנ"ב

את הספרים ברובם איירה-ציירה מיקי בן-כנען, רעייתו שתיבדל לחיים ארוכים. אבל עוזי שיתף בעשיית הספרים את גיל-לי אלון (ילד אחד רגיל) את גיל אלקבץ (רק צרות), ואת טלי קריבולט (זיגי ושליצי).

לא מקרה הוא שעוזי בן-כנען הוציא את כל ספריו בסדרות המיועדות לצעירים שצועדים צעדיהם הראשונים לקריאה מהנה.

הסדרות הן: "ראשית" קריאה" שב"כתר", "שעת קריאה" ו"שלום קריאה" שב"מסדה". במבוא ל"שלום קריאה" נאמר בין היתר:

עוזי נקטף בדמי ימיו, ולספרות ילדים העברית אבד, ללא עת, כישרון נדיר שידע לספר, בדרך מקורית, סיפורים על חייהם והגיגיהם של ילדי ישראל. בתקופת חייו הקצרה, משנת 1978 עד 1991, הספיק עוזי בן-כנען לפרסם שורה של ספרים שזכו לביקורות טובות מאד בשל נושאם, סגנונם ודרך הגשתם.

ואלה ספריו שהספיק לפרסם: סיפורים ראשונים 1978, הפילה תותי 1979, אני ברק 1979¹, ליה עסוקה עכשיו 1983, ילד אחד רגיל 1986, מה שבלב 1987, רק צרות 1987, אחותי הגדולה מכלם 1989, זיגי ושליצי 1991.

¹ על גב העטיפה שבספר "אני ברק" מודיעה המערכת זהו "ספר ראשון לילדים שכתב עוזי בן-כנען", אולם בלקסיקון של אוריאל אופק צויין שקדמו לו שני ספרים אחרים.

"הסדרה "שלום קריאה" כתובה על-פי שיטת השכתוב הדידקטי של פרופ' שלמה הרמתי... הקפדנו על משפטים קצרים. על בהירות הטקסט הכתוב. על עימוד גרפי המסייע לקליטת המשפטים".

גם ב"שעת קריאה" המתאמת במיוחד לילדים", אנו מוצאים כי הספרים נכתבו על-פי הזמנה. לכאורה הדבר מנוגד לכתיבה אומונותית, ויש לשער שכתובה מגוייסת כזאת פוגעת בפן הספרותי הטהור. אולם אם נבדוק את הטקסט והאוצר הלשוני, ניווכח לדעת שאין סתירה בין השניים. את האמור לעיל נדגים בעזרת 4 מספריו.

1) "זיגי ושליצי" סדרת "שלום קריאה" בהוצאת "מסדה".

מי שמעיין בסיפור הראשון זיגי ימצא שיש בו, כמובטת, משפטים קצרים, ברובם בני שלוש וארבע מילים, (רק 9 משפטים מורכבים מ- 5-6 מילים). אך בכל הסיפור יש אוצר לשוני מעל למקובל: זיגי נזרק, נפלט נצמד, כולם בבנין נפעל ולא בקל.

כן נמצא: משליכים את זיגי הפסיקה המורה בהפעיל ולא בבניינים קלים יותר. בספר ביטויים כגון: התרוצץ, התנחם, התרגז התלונן. הסופר נוקט עמדה שמבנה המשפט אינו מחייבו "להתיילד" ולחשוב שהילד הוא זל בתפיסתו ואינו מסוגל להתעלות

לדרגה גבוהה יותר.²

הסיפור זיגי בתוכנו הוא גם אליגוריה, כי הרי אין להם ליתושים שיעורים, ומורה ומנהל, והילד, לדידו של בן-כנען, יכול לתפוס את כוונתו של המחבר.

2) או נקח לדוגמא את "ילד אחד רגיל" ("מסדה" 1986) יש בספר 5 סיפורים.

בין הסיפורים בולט הסיפור על "סבתא רבקה וסבא יפת ועל אותיות של ניאון". אפשר להסיק מסיפור זה לקח על מתודה של הקניית הקריאה. סבא יודע להעריך את חשיבות הקריאה ו"ממציא" שיטה של לימוד הקריאה באמצעות ניאון צבעוני.

בויכות העקרוני עם סבתא מצהיר סבא יפת:

"בתוך לארץ, בן 3 למד לקרוא בתורה וגם לכתוב". אפשר גם כאן להגיע להישגים דומים. המתודה של הקניית הקריאה היתה בעזרת מנורות ניאון וסבא השיג תוצאות טובות. מי שמתלבט היום באיזו שיטה לנקוט, בא עוזי ואומר לו: שהשיטה האנליטית טובה ומגיעים להשיגים טובים.

בספר זה יש סיפור חינוכי מלא הומור וההומור הוא אחד מסימני ההיכר של בן-כנען: "סיפור על דוד זמל, דודה לילי ועל חמישים מכלי ספרי". מסופר על ילדים הנגררים למעשים כשאינם רואים את התוצאה. המסר החינוכי

² שלונסקי טען שפתייתו לחם שרויים במים ניתנים ליונקים חולניים.

הולדתה.
בספר עלילה רחבה שמשקפת הווי
במשפחה ישראלית ומאפיינת ילדים
"צברים" על יחסיהם בינם לבין עצמם,
ועל יחסיהם עם הוריהם.
הפסיכולוגית ד"ר דורית דואר כותבת
בין היתר, על גב העטיפה:

"הספר כתוב בריאליזם אמין.

אך משולבים בו קטעים ליריים

וכן קטעים קומיים וגרוטסקיים...

הספר "אחותי הגדולה מכולם" הוא
הזמנה מרגשת ויחידה במינה לעולמם
של ילדים."

בספר זה משלב בן-כנען טכניקה
שאינה מקובלת בספרי ילדים. הוא
מוסר את העלילה באות רגילה, ואילו
מתשבותיו של שלומי, שהן חסויות
ואינן רוצה לחשוף אותן לסביבה
החיצונית, כתובות באות קטנה יותר
ומתחילות במילים:

"אני חושב, חשבת, זאת הבעיה שלי,
אני לא אוהב להתעצבן, רציתי לספר,
לפעמים אני אומר לעצמי, הרגשתי,
תמיד רציתי", זוהי האבחנה בעלילה
בין שלומי לבין הסביבה. לבין שלומי
המנהל דיאלוג עם עצמו, זהו הסוד
הפנימי, המופנם, שרק מגלה את
תגובתו לעצמו.

בעזרת טכניקה זאת אנו יודעים
לאפיין את הגיבור, ויורדים לעמקי
מתשבותיו. ביצירותיו של בן-כנען אנו
עדים למקוריות. הוא יודע לתדור
לנפש הילד, ומגיש את העלילה בחן
ובהומור רב ואנו אבלים על אבדן
כישרון יוצר לספרות הילדים העברית.

אולי, שאי אפשר לסמוך על ילדים ועל
שיקוליהם וצריך לאחוז באמצעים
מונעים. הדודה, לאחר מעשה של
שפיכת 50 מיכלי ספריי שואלת: "איך
הצלחתם להרוס בית שלם בשעתיים?
והילד, הגיבור של הסיפור, משיב -
"בקלות".

3) וספר נוסף שכולו חינוכי הוא "אני -
ברק"

זהו סיפור על משפחה ססדרי בראשית
הפוכים. בה אמא מהנדסת בניין
ואבא עושה מה שבמשפחות אחרות
עושות האמהות: הוא מטפל בבנו,
מבשל, אופה עוגות, מנקה בבית
מספר סיפורים עד שמתחיל לצייר.

הספר חורג מן הקאנוניות המקובלת,
ובן-כנען משכנע את הקורא שגם כך
אפשר. בין אם כוונתו לעודד את
הפמיניסטיות, ובין אם מגמתו היתה
חינוכית גרידא, מצליח הוא לשכנע
את הקורא שגם סדר זה של הווי
במשפחה תקין.

"אתה לא אוהב את הגננת שלך, אבל
במשך הזמן נוכחת שאתה לומד ממנה
הרבה דברים חדשים".

בסיפור זה משלב בן-כנען עגה
המקובלת אצל הילדים: "משקפופר"
אחד, "ראש תפוח אדמה" ועוד.

4) הספר הרביעי "אחותי הגדולה
מכלם" (כתר).

זהו ספר על משפחה ממוצעת בישראל
אמא, אבא ושני ילדים. הגיבור
שבסיפור הוא ילד בן שבע (בתחילת
העלילה), ויחסו לאחותו, הדס,
השואפת לקבל נחשים כמתנה ליום

לקראת יום השואה

ספרות ילדים ונוער בנושא השואה

מנקודת מבט של דור שני לניצולי שואה *

מאת: צילה רון

א. לפרוץ את חומת השתיקה.

אפתח פרק זה בציטוט דבריו של הסופר אפלפלד: "... כשיבואו דורות ושאלו במה נשתנו החיים אחר השואה, יבוא משפטו של סופר השואה לייב רוכמן, ויעיד כמאה עדים: תם סיפור-המעשה כי באה עת השתיקה...".¹

ואכן עד משפט אייכמן, מעטים היו הניצולים שהפרו שתיקתם, ואם העז מי מהם להפר אותה, אזי לא מעטים היו שאטמו אוזניהם משמוע, הפרטים היו כה מזעזעים שלא ניתן היה לעכלם. רק טיפין טיפין, עם בוא הזמן העזו יותר ויותר להפר את השתיקה, אם בשל הצוואה החזקה בעוצמתה לזכור ולא לשכוח, ואם בשל הכורח הפנימי לתת פורקן לחוויות הסבל, האובדן והאימה, בקינה ובהספד, בזעקה ובמחאה.² ובצלו של קשר שתיקה זה, גדל הדור השני, בני הניצולים, הצברים לכל דבר, אך כשגדלו בתוך משפחה שבאה מ"שם" וינקו את האימה עם חלב אימם, זו היתה "אימה מורשת", כדבריה של חנה יעוז.³ משבגר דור זה והעז בחלקו, לפרוץ את חומת השתיקה שתבעה מחיר כבד, הוא איפשר לעצמו ולהוריו גם יחד, "לעבד" את האבל ולהתמודד טוב יותר עם הזיכרון האיום והמאיים, וגם עם החיים.

חלקם של צעירים אלו, שבר את קשר השתיקה, באמצעות האמנות: שירה, דרמה וכתובה, וחלקם באמצעות אירועים מסוימים שחרגו מחיי היום יום הרגילים כמו: מצב של לחימה או שבי. ביקור בארצות המוצא של ההורים, במחנות החשמדה ועוד. הביטוי היצירתי וההתמודדות המודעת עם האירועים הללו, היוו את הגשר והקשר אל עולמם הפנימי של ההורים, האודים המוצלים

מאש. חלקם, הגיע לאפשרות של ביטוי ומימוש עצמי ויצירת, רק אתר ששברו את קשר השתיקה בינם לבין עצמם, וכשנפתחו לחלוק את עולמם הפנימי עם בני דורם. זה עם זה.

לאחרונה עומדים אנו משתאים מן היבול היצירתי של בני הדור הזה, בתחומים השונים של האמנות, ידועים שיריו של הזמר שלמה ארצי, שיריו של יהודה פוליקר ויעקב גילעד בשם "עפר ואפר". ידוע סרטה המיוחד של אורנה בר דוד ניב: "בגלל המלחמה ההיא". שיריו של יהודה פוליקר מלווים אותו. ידוע סרטה של גילה אלמגור: "הקיץ של אביה", ועוד ועוד. אך ברצוני למקד את תשומת הלב לטקסטים הכתובים. הן ספרי התיעוד והן ספרי השירה והסיפורת שנכתבו בידי דור שני, הנוגעים בנושא השואה, בעקיפין או במכוון, והמתאימים לילדים ולבני-נוער.

אך מדוע חשוב שילדים ובני - נוער יקראו ספרות זו שנכתבה על - ידי בני הדור השני? מדוע לא נסתפק בכל אותם עשרות עשרות ספרים, שנושאם הוא השואה באופן מכוון ביותר, ושדנו בהם מידי שנה בשנה, החל משנות ה-80 בכתב העת, "ספרות ילדים ונוער"?⁶ מה המיוחד ביצירות של דור זה שאין ביצירות הקודמות שהזכרתי לעיל? ומה משמעותו של יחוד זה לקוראים הצעירים בני זמננו?

1. אם מדובר בגיל הצעיר, אזי בספרים אלה, המתארים חוויות ילדות בבית של ניצולי שואה, מועברת השואה דרך מסננת צפופה מאוד, המרככת והממתנת את האימה. כמו כן, כל אותם הרמזים הקשורים בשואה, מפוזרים אי פה אי שם במהלך עלילת הסיפור, בהזדמנויות שונות בחיי היום יום. נוסף לכך, בסיפורי ילדים אלה, קיימים אלמנטים רבים הקשורים בחיי ילדים באשר הם, על בעיותיהם האישיות, המשפחתיות והחברתיות הרגילות, שהקוראים יכולים להזדהות עימן ללא כל בעיה. כמובן, שלא ניתן לדבר על הכללה בחוויות הקשורות לשואה, כל אחד מבני הניצולים, הוא שונה ומיוחד, וכן שונה ומיוחדת היא הסביבה המשפחתית בה גדל, אך, על פי מחקרים שונים שנעשו מאז שנות ה-60 (ראה הערה 6), בהן הלכה וגברה ההתעניינות בילדי הניצולים עולות חוויות כגון:

- לחצים וחרדות בשל הגנת יתר.
- איפוק בהבעת רגשות בשל התחשבות יתר בהורים.
- החיים בצל סוד קשה.
- תחושה של קטסטרופה, מה עלול לקרות?

- אשם ובושה על מה שעברו ההורים.
- המספר על היד, אות וסימן, מביש, מאיים.
- תחושת אפסיות, כלפי ההורים הסופרמנים, הכל יכולים, מי אני לעומתם?
- והקשה מכולן - חיים במחיצת הורה שאישיותו התפוררה.

עם כל הגיוון הזה בחוויות, מסתמנים קווים אופייניים לרובם:
- הקושי להתמודד עם קשר השתיקה.
- הרגשת הרווחה כשהמתסום נפרץ.
- תחושה של חסר במשפחה מורחבת, בעיקר סבים וסבתות דודים ודודות.
- נסיון לאמץ דמויות אחרות, לפעמים אנשים ממשיים מהסביבה הקרובה. לפעמים לחיות עם דמויות העבר בדמיון.
- רובם נקראים על שם אחד מבני המשפחה היקרים שנספו. ואז הם בבחינת "נרות זכרון" המהלכים על שתיים. כש"בעורקיהם זורמת ירושה כבדה".
- אמפטיה גדולה לאנשים סובלים, לפעמים, עד כדי הזדהות.
- הרגשת מחויבות, נטילת אחריות, רצון לעזור וכדומה.

כפי שהתברר לי, עדין אין ספרים רבים שנכתבו בידי דור שני לניצולים, המספרים על חוויות ימי ילדותם בצילה של השואה. בין הראשונים שהעזו לעשות זאת, היא גילה אלמגור, בספרה, (ואחר מכן בסרטה ובהצגה יחיד שלה) בשם: "הקיץ של אביה" ב-1985. הספר מתאר את המצוקה בשיאה, של ילדה בת ניצולי שואה, החייה במחיצת אם שאישיותה מתפוררת, המתאשפזת מידי פעם, כשגם אב אין לה, והיא נמצאת במוסד לילדים. הילדה מגלה כוחות נפש ורגשי אהבה גדולים ומיוסרים. (דיון בספר, ראה פרק השני).

שנייה היא נאוה סמל, אחותו של שלמה ארצי, שכתבה את ספרה בשם: "גרשונה-שונה", ב-1988. גרשונה היא גיבורת הסיפור, ילדה צעירה, הקרויה על שם גרשון, אחיה הקטן של האם שנספה בשואה. הילדה גדלה כביכול בבית רגיל ועוברת ילדות רגילה. אלא שמידי פעם צצות ועולות בעיות והתרגשויות שונות המתעוררות בעקבות השואה. כבר השם "גרשונה" הופך אותה "לנר זכרון", מעיק. (דיון בספר, ראה הפרק השני).

2. אם מדובר בבני-נוער, אזי המפגש עם יצירותיהם של בני הדור השני לשואה, עשוי לחולל שינויים בתפיסתם את השואה, ועשוי לתרום להתמודדות אמיצה

יותר עם נוראותיה. יצירותיהם של דור שני, מבטאות ביתר עוצמה את ההרגשות האמביוולנטיים של בני - הנעורים, לגבי השואה כמו: בושה, אשם, דחיה, הערצה, כעס, רחמים, מחאה וכדומה, ובכך מאפשרים להם לעסוק בנושא השואה, מתוך מעורבות, ללא ניכור. כמו כן, עשויות היצירות לענות גם על שאלות מציקות כמו: "למה הלכו כצאן לטבח"? ועוד.

מכיוון שכולנו, גם מי שהוריו לא היו שם, הננו בעצם בני דור שני לשואה. מאז משפט אייכמן ופריצת מחסום השתיקה, הפכה השואה להיות חלק מהתודעה של כולנו. משום כך, ההתמודדות עם הנושא היא חשובה ביותר. יצירותיהם של בני הדור הזה, שהיה להם "ידע אינטימי על המשמעות של להיות קרבן ומנצח כאחד" (ראה הערה 5), שהתמודדו לעומק עם חווית השואה, מעבירות אלינו מסר חיובי. ומכיוון שבני הניצולים הם גם צברים שגדלו בארץ, הם קרובים יותר לבני הנוער הצברים, מאשר הניצולים עצמם, והמסר האידיאי שלהם עשוי לעורר תהודה בליבות הקוראים הללו. הם מהווים מעין מתווכים, המצמצמים את הפער הגדול בין מי שעבר את השואה בגולה, על בשרו הוא, לבין מי שרק שמע עליה באן בארץ.

אם כי בספרות זו בא לבטוי מגוון של דרכי התמודדות, ניתן לראות בה שני כיוונים בולטים: האחד - התכנסות לחוויות אישיות, והרצון לדעת פרטי פרטים על מה שאירע באופן אישי לאם או לאב. יצירת קשר חיובי יותר עם המשפחה הגרעינית, חיפוש שורשיה ויצירת תחושת זהות והשתייכות עם ההסטוריה הפרטית. הזדהות עם המשפחה המורחבת שנספתה, אך ללא זהות לאומית (ראה עודד פלד, בפרק השני).

השני - התרחבות תחושת ההשתייכות והזדהות מעבר לחוויות האישיות והמשפחתיות. חיזוק הקשר המשפחתי בד בבד עם חיזוק הקשר לעבר ההסטורי היהודי, על דמויותיו ואירועיו, ותחושת היות חוליה בשרשרת הדורות, עבר הווה ועתיד חברו יחד, לעתים עד כדי התמזגות ממשית, על זמנית ועל-מרחבית, עם קורות העבר של העם. וכן קיימת תחושת אחויות לגבי קיומו והמשכו של עם ישראל בעתיד (ראה: רבקה מרים, טניה הדר, עמוס ברט, ובסיפורים מסוימים גם נאווה סמל). גם כשמדובר בזהות הלאומית, אפשר לראות שני כיוונים: האחד - "לא לעשות לאחרים מה שעשו להודי", השני - "לעשות הכל כדי שאחרים לא יעשו לי מה שעשו להודי".

בכל מקרה, הכל מרגישים מחוייבות לזיכרון השואה ולמסירה הבין דורית, לא רק במונחים כלליים במישור האינטלקטואלי, אלא במונחים אישיים חווייתיים,

תוך הזדהות עם האנשים שחוו כל אחד באופן אישי, את החוויות הטראומטיות היחודיות לו. רק ההתמודדות האמיצה עם הזיכרון של חוויות "הבור השחור של היטלר", כשהוא מתחבר עם אדם מסויים, מאפשרת גם את ההתחברות עם העבר שלו מלפני השואה. לגעת בשורשים... להתחבר אתם, אפשרי רק אם אין מדלגים על "הקטע השחור" של החיים.

כמו כן, החיפוש אחר שורשים, המתחילים אצל בני הדור השני אחר "סבא" ו"סבתא", ו"מציאתם" עשוי להיות גרעין שממנו ניתן להגיע גם להזדהות עם עם ישראל בתפוצות, על גווני השונים. באמצעות דרכי ההתמודדות הללו, עשוי הקורא לגלות גם את עצמו, ולאפשר לו כיווני מחשבה להתמודדות עצמית אישית משלו. הוזה אומר, שדרך הראיה של בני הדור השני את השואה, יוכל הנוער הישראלי לגדול ולהתפתח מבחינה אנושית, לפתח זהויות, ולהתגבר על תחושות של ניכור לעבר של העם ולמי שאינו ישראלי.

כדי לאשש את דברי, וכדי שנוכל להתייחס באופן משמעותי ליצירות שאננו בהן, ברצוני להציג תחילה שני ספרים תיעודיים. מיוחדים במינם שניהם עוסקים בתיאור ההתמודדות של בני הדור השני, עם זכרון השואה ועם החיים, יום יום ולא רק פעם בשנה. ושני הספרים עשויים להרחיב את תודעתנו ולהעמיק את האמפטיה שלנו למי ששרד מן השואה, ולמי שינק את ספיחיה תוצאותיה, עם חלב האם. לראשון, נוסף להיבט הפסיכולוגי שבו, יש גם היבט אידיאלי. לשני יש בעיקר היבט פסיכולוגי טיפולי. הספר הראשון עשוי להתאים גם לקריאה מעמיקה לבני נוער, והשני מיועד לנו המבוגרים. מחנכים מורים וספרנים.

הספר הראשון: "מסע אל תוך עצמנו", הוצאת אלישר ת"א, 1985. המתברת שושנה צינגל, עיתונאית ומורה, אף היא דור שני לניצולי השואה, מראינת בנפרד חמישה עשר צעירים. בין המרואיינים; המשורר עודד פלד והמשוררת טניה הדר ורבקה מרים. מלבד המשוררים הללו מצויים גם עיתונאים, עובדים סוציאליים, מורים ופסיכולוגים, המעורבים בחיים החברתיים והפוליטיים בארץ. אגב, מתוך הספרות המקצועית מתברר, שרבים מבני דור זה פיתחו רגישות לסבל והזדהות עם הסובל, ובחרו לעסוק במקצועות שיש בהם עזרה לזולת. המפגש עם דברי המרואיינים מרתק ומרגש, ועשוי לעזור לקוראים המתבגרים להתמודד טוב יותר עם נושא השואה. ולפתח אמפטיה כלפי מי שעבר אותה, ולעזור לקורא בפיתוח הזהויות ותחושת ההשתייכות. המסר הזועק מתוך הספרים הללו הוא: **מי מי שיוזע מאין באים, הוא גם יודע לאן ללכת.** ומסר פסיכולוגי ואידיאלי זה, נראה לי חשוב להעביר לקוראים כשעוסקים בנושא השואה. לעניינינו רצוי להתמקד

בדברי המרואיינים המשוררים, המשלבים חלקים משיריהם בתוך דבריהם. דבר העשוי לעודד את הקוראים לחפש אחר שירים נוספים של אותם משוררים, וגם של משוררים אחרים בני דור זה. (ראה הערה 3).

הספר השני "נושאי החותם" הוצאת כתר, 1990. המחברת דינה ורדי היא מן הפסיכולוגים בארץ שעסקו בטיפול קבוצתי בבני הדור השני לשואה. היא עצמה ילידת הארץ ממשפחה שהגיע מאיטליה. בילדותה ביקרה שם עם סבתה, והביקור במנזר בו התחבאה סבתא בימי המלחמה מפני הגרמנים, חותיר את רישומו החזק עליה. אז כנראה, נטמנו בנפשה זרעי הזיכרון הבין דורי, שעתידיים היו לנבוט כעבור שנים רבות בעבודתה המקצועית⁵. ספר זה, עוסק רובו בדינמיקה הנפשית האישית והבין אישית של דור זה, על-אף שהוא ספר מרתק ומעניין, נראה לי שהוא מתאים רק למי שהוא בוגר בנפשו ובגילו. חשוב שאנשי חינוך, ומורים לספרות, יכירו ספר זה, כדי שיהיו יותר ערים לבעיות העשויות להתעורר אצל קוראים בני הדור השני או השלישי של הניצולים, ולמדו לגלות להם אמפטיה.

ואכן, כל אחד מן הספרים הללו מציג בדרך משלו את המסע אל תוך נפשם של אלה, שהשואה היא גורם מרכזי וחשוב בעיצוב עולמם הפנימי. התברר שרק כאשר נשבר קשר השתיקה, שלעיתים היה מהלך אימים, בושח ורגשות אשם, ונפתחו לגבי החיים של הוריהם ומשפחותיהם לפני השואה, יכלו להתמודד טוב יותר עם הזיכרון האיום והמאיים, ולעצב לעצמם את זהותם האישית המשפחתית, וזהותם החברתית והלאומית. בדרך זו חשו שיש להם שורשים, ושהוריהם לא באו רק מ"הבור השחור של היטלר", היה להם עבר קודם שניתן להזדהות עימו, והמאפשר להעלות יחד אתם זכרונות ומוטיבים המאפשרים לתת ביטוי לאבל וגם את השתחררות ממנו. השתחררות שהיא פתח תקווה ונקודת מוצא, לחיים מלאים יותר, לעשייה וליצירה בעתיד⁶.

אסיים פרק זה בציטוטים אחדים מתוך שני הספרים הללו:

1. דברים מתוך ההקדמה של שושנה צינגל לספרה "מסע אל תוך עצמנו":
"הרגשתי שיש לי ולבני ניצולים אחרים מטען כבד שאנו נושאים בתוכנו. דבר מה ראשוני ומיוחד השוכן בעמקי הווייתנו אם אפנה אליו עורף. אם אתנכר אליו ואאטום את ליבי, לא אדע לעולם את שורשי את עצמי. הרגשתי שכדי לדעת את זהותי כדי להשתייך. כדי למצוא משמעות לחיי בארץ הזאת. צריך להעלות את המטען הזה מן המעמקים אל האור..." (ע' 10).
ועוד: "למרות ששונים אנו איש מרעהו. וכל אחד הוא מיוחד במינו. עולם ומלואו. חוט סמוי מקשר בינינו. דומה שאנו מהווים משפחה סמויה. שהקשר

שלה עם השואה אינו הסטורי בלבד, אלא קשר של דם. רובנו נקראים על שם קרובי משפחתנו שנספו בשואה. למרביתנו אין סבים וסבתות. דורים ודורות ושאר ענפי המשפחה. הנאצים רצחו אותם. רובנו מודאגים מגילויי האנטישמיות בעולם... חשים שיום השואה מעביר את זכרון השואה לצעירים בארץ. בצורה מנוכרת. לא אישית לא חיה. (שם ע' 11)... איננו מחטטים בפצע לשם היטוט. אלא כדי להפיק לקחים לגבי חיינו בארץ הזאת כבני-אדם, כיהודים, כישראלים. אנו מנסים להביט בעבר רווי אימה ומוות. למען ההווה והעתיד למען החיים" (שם ע' 21).

"אף אחד מאיתנו הוא לא 'סתם'. סתם ילד שבא לעולם. סתם ישראלי. סתם עוד שם. מטען כבד של עבר שמת. עם תקוות הורים לעתיד יפה יותר. כאן בארץ המקלט. מונח לנו על הכתפיים" (שם ע' 59. דברי המרואיינת העיתונאית טל בשן).

2. מתוך דברי ההקדמה של פרופ' חיים דסברג לספר "נושאי החותם":
"המטאפורה נרות הזיכרון היא רבת עוצמה. הנרות הם סמל יהודי עמוס רגשות ועתיר משקעים, ו"נרות הזיכרון" - גם אם הם מבטאים עומס רגשי, הריהם מוקד של אור ותקווה."

ואכן, האין המסר האידיאי העולה מדברים אלה, מדבר גם אלינו הקוראים?

3. עיון בכמה יצירות של בני הדור, שלמרביתם אין סבים וסבתות.
אתחיל דברי בפרק זה בשאלתה של צינגל (ראה לעיל, שם ע' 11). "האם אוכל לבטא במלים דברים שמתחילים אולי ממקום שבו מסתיימות המלים?" אנסה אחד הדברים הבולטים ביצירות הדור השני, אם כי במסות ובעוצמות שונות, הם הגעגועים למשפחה המורחבת, ובעיקר לסבים ולסבתות. לכן נראה לי, שאפשר להפוך רגשות אלו למוקד הטיפול בנושא השואה. האמפטיה של הקוראים, להתנסות המכאיבה של ילדים שחיו ללא סבים וסבתות, וללא דודים ודודות מפני שכולם נספו בשואה, מקרבת את הנושא לילדים, אבל בצורה ממתנת ומרככת. כי הרי לא הכל סופי, יש המשכיות, לסבים האלה יש נכדים, וכאלה הנושאים את שמם, הזוכרים ואוהבים אותם. נוסף לכך, ההזדהות עם הרצון החזק של ילדי הניצולים, לקשר, לתחושת השתייכות, לשורשיות, עשויה להעמיק את הרצון הזה גם אצל הקוראים, לגבי המשפחה של עצמם. וכשמדובר בבני נוער, עשוי המפגש עם החוויה הזו, לשמש גם נקודת מוצא להרחבה ולהעמקה של תחושת ההשתייכות וההזדהות, עם ההסטוריה הארוכה של עמנו, וגם בהווה, כלפי חלקים מהעם החי עדיין בתפוצות. כמו כן עשוי המפגש, עם יצירות אלו, לשמש בסיס לבניית תחושת מחויבות ואחריות לקיומו של עם ישראל. ראיית

העם, כמשפחה אחת, מורחבת מאוד.

ועתה אתחיל לדון ביצירות המיועדות לגילים הצעירים של ביה"ס היסודי, ואמשיך בגילאים הגבוהים יותר.

1. סיפור בשם: "אני רוצה סבא", מתוך ספר בשם זה. מאת גאולה קדם, הוצאת יזרעאל ת"א, תשל"ב. הילד שואל את אימו, מדוע אין לו סבא כלשאר הילדים? הוא רוצה סבא. האם משיבה לו בדרך מתאימה לגילו, מוסיפה שהוא נקרא על שם סבו אבי אימו, היא מספרת לו זכרונות על בית הוריה לפני השואה, ועל מה שקרה בשואה, ומראה לו את המספר על זרועה. היא מרשה לעצמה להתאבל על האובדן בפני בנה, בדרך שהוא יכול להשתתף בצערה. אך הוא אינו מוותר על סבא. הוא מגלה זקן בודד שאיבד את כל משפחתו בשואה. נוצרת מערכת יחסים תמה, בריאה ובונה בין הילד לזקן, הם פשוט מאמצים זה את זה. לילד יש סבא ולזקן יש נכד, המציג אותו גם בפני משפחתו. כך נוצרת משפחה מורחבת יותר, ע"י קשרים בין האנשים שכה התגעגעו לכך. אגב, כל הסיפורים בספר זה ראויים לתשומת ליבם של המורים, מצויים שם סיפורים נוספים העוסקים בקשר הבין דורי, סבא ונכד, המתאימים לנושא השואה. הספר משופע בערכים משפחתיים, יהודיים ולאומיים, ללא גישה "דידקטית" מוגזמת.⁷

2. ספר בשם: "גרשונה שונה", ספרה של נאווה סמל, הוצאת עם עובד, תשמ"ח. בספר תיאור מרגש של יחסים מיוחדים הנרקמים בין נכדה לסבא העיוור שלה, שנכנס באופן פתאומי לחייה בהיותה כבר תלמידת בית-ספר. וכך מתחיל הסיפור: "פתאום הודיעו לי שמחר סבא מגיע, ואני בכלל לא ידעתי שיש לי סבא. חשבתי איך זה שהסתירו ממני שהוא קיים...". זהו ספר מענין, שיש בו הרבה עצב אך גם הומור, דמיון עשיר, שובבות ותום ילדות. הסיפור מסופר בגוף ראשון, כשהאני המספר היא הילדה עצמה. הספר ספוג תוויות ילדות בבית אבא, אמא וסבתא ניצולי שואה, על כל הסממנים המאפיינים ילדות כזו. כמו להיקרא בשם אחד מבני המשפחה שנספו, במקרה זה, על שם גרשון, אחיה הצעיר של האם שמת בידי הנאצים. זה נודע לה רק באקראי מפי האב, האם עצמה לא ספרה לה על-כך. הילדה אינה אוהבת את שמה הנראה לה מוזר, היא סובלת ממנו בשל הכינוי הנוסף בפי חבריה, "גרשונה פרימדונה". קשה לה גם לחיות בצל השתיקה והאימה, כשסוד מרחף על הבית, ובשל הגנת היתר ולחצים רגשיים אותם מפעילה האם, כמובן ללא כוונה רעה. למשל, דברי האם לגרשונה כשמצאו אותה מחוץ לבית על שפת הירקון. כשציפו לשובה מבית-הספר: "שעות מחפשים אחרייך. אני מטורפת מדאגה. חשבתי שאיבדתי אותך. מה את עושה לי? אם יקרה לך משהו, אני לא אחיה. אל תעשי שוב דבר שכזה לעולם. הם לא הרגו

אותי, אז את תהדגי אותי, תרחמי עלי, תרחמי. כמובן שדברים אלה מעוררים כעס וחמלה כאחד. אומנם הלחצים הרגשיים הללו, אינם רבים, ולילדה יש אפשרות לחיות חיי רגש ודמיון עשירים וגם משמחים. היא מצליחה לרקום מערכת יחסים חמה ומיוחדת עם סבא, ש־35 שנה היה מנותק מסבתא ומאביה, היא מגלה שהיו גרושים ועתה הם נשואים מחדש. גם זוהי סיטואציה מביכה, אך גם משעשעת. כמו כן, היא רוקמת יחסים טובים עם נער בשם נמרוד, אף הוא בן ניצול שואה, המבוגר ממנה בשנים אחדות. והוא אשר הכניס אותה לעולם הקסום של המוסיקה. השם הזה שהנער נתן לעצמו, סימל את רצונו לשכוח את העבר. נראה לי, שספר זה המתאים לילדים צעירים, מאפשר למורה לגעת בשואה, באופן עקיף, תוך דיון כיצד משתקף הדבר בחייה של הילדה בת גילם, שהיא בת למשפחה ששרדה, וכיצד זה משתקף בדרכים שונות בהתנהגות האם כלפי הילדה. הספר מומלץ לכיתות הנמוכות והבינוניות של ביה"ס היסודי.

אגב, ספרה הראשון של נאווה סמל, הוא: "כובע זכוכית", סיפורים של הדור השני, ספרית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי, 1985. בספר עשרה סיפורים מעניינים ומרגשים, שיש בהם מחיות הדור השני לשואה. הסיפורים מעוררים עניין. מרגש במיוחד הוא הסיפור האחרון בשם "אפילוג", בו תיאור רשמי ביקורה בפולין במחנות המוות של אושוויץ. סיפור היכול להתאים גם לתיכון. באשר לשאר הסיפורים, על המורה לשקול זאת בהתאם לבגרותו הנפשית של כל אחד מן הנערים.

3. ספרה של גילה אלמגור בשם: "הקיץ של אביה", המתאר התמודדותה של ילדה קטנה עם מצבה הנפשי המתפורר של האם ניצולת השואה, שבזמנו היתה בין הפרטיזנים הלוחמים. הילדה מצויה רוב זמנה במוסד לילדים בו היא לומדת, והקשר בינה לבין אימה המאושפזת מידי פעם בשל התמוטטות עצבים, הינו למעשה קשר מכתבים שאין בו הדדיות, הבת כותבת הרבה, האם לא תמיד יכולה לענות. אך הקשר הקשה, עמוק ברגישותו. האם מפזרת נשיות במכתביה המלאים בשגיאות כתיב, הבת נושקת את דפי הנייר הללו במקום שהאם פזרה נשיותיה. הילדה מלאה געגועים לאם חמה ואוהבת ולאב שלא הכירה מימיה. הספר מתאר חופשה של קיץ אחד בו החזירה האם את הבת בחופזה, מן המוסד, כי גילתה כינים בראשה. "מה זה פה, מחנה ריכוז?", זעקה האם. בבית, גילתה האם את שערות הבת, מה שגרם לה זעזוע קשה. ילדי הסביבה לעגו לה ולאימה יחד, הילדה נעשית תוקפנית, קשים חייה בחוץ, אך גם בבית לא תמיד נחה הרוח הטובה על אימה. החופשה מסתיימת עם חזרתה של האם לבית החולים. הסיפור מתחיל ביציאה מן המוסד הביתה, ומסתיים בחזרה אליו.

זהו סיפור עצוב ורגיש ביותר, הכתוב מנקודת מבטה של הילדה, המספרת בגוף ראשון את קורות אותו קיץ, "הקיץ בסימן הקרחת". בעקיפין נוספים פרטים אחרים על חייה, כמו סיבת שמה המיוחד והמוזר. הספר כתוב היטב, והוא מתאים על-אף תוכנו העצוב, הרווי אימי תוצאות השואה ומועקת קשר השתיקה, לקריאה בכיתות הבינוניות והגבוהות של ביה"ס היסודי. גילה אלמגור הפיקה סרט בשם זה, ושיחקה בו את תפקיד האם. וכן הציגה את הספר בהצגת יחיד, כשהיא ממלאת את כל התפקידים, המשחק מרטיט. אין ספק שמשוקעים בסיפור זה נתחים אוטוביוגרפיים גדולים וכבדים. גם בקריאת ספר זה, מתודע הקורא אל השואה בעקיפין, אך ביתר עוצמה. פה ושם עולים אפיונים של מערכת יחסים סבוכה המיוחדת לבת הדור השני, שאין לה לא רק סבא וסבתא, אלא גם אבא, וגם אפילו לא תמיד אמא. כמו כן עומד הקורא משתומם, מול הכוח הנפשי החזק של הילדה שבגרה בטרם עת, כשעליה להיות לעתים קרובות האם של אימה, ולהתמודד עם קשיים חברתיים שהאם כלל אינה מודעת להם. קשה לה גם להתמודד עם הבושה שגורם לה המספר על זרוע האם ועוד. בקריאת ספר זה, השואה אינה אי שם רחוק, משהו בלתי נתפש, זר ומנוכר, היא מצויה כאן ועכשיו, בתוך אלה ששרדו, ואימה זורמים בעורקי הצאצאים. התנהגותה המוזרה והמוגזמת של האם בראותה את הכינים על ראש הבת שלה, וזעקתה "מה זה כאן מחנה ריכוז?", וגילוח שער הראש, עשויים להיות יותר מובנים לקוראים, רק לאחר שידעו משהו על מחנות הריכוז, בשואה. בדרך זו יפתחו גם אמפטיה למי שעבר את נוראותיה, כמו כן, באופן עקיף, מזמן ספר זה דיון גם בבעיות של סטריוטיפים חברתיים, כמו קבלת הזר לתוך החברה, התייחסות אנושית לעולה החדש, יחסי אנוש ויחסי שכנות ועוד.

4. ספרי השירים של רבקה מרים, משוררת ירושלמית, שהחלה את כתיבת שיריה בגיל 11. ספר שיריה הראשון בשם "כותנתי הצהובה" התפרסם בהיותה בת 14 שנים בלבד, יצא לאור בהוצאה עקד, 1966. מאז ספרה זה, הופיעו ספרי שירה נוספים: "טבעתי בחלונות", עקד, 1969, "עץ נגע בעץ", דביר, 1978. "הקולות לקראתם", דביר, 1982. כל שיריה ספוגים חוויות הקשורות בשואה. לדבריה: "תחושת השואה קיימת בתוכי והיא מאוד מרכזית בחיי. חלק מהווייתי. כאילו חלק גדול מעברי האיש. ושירים רבים אווירת השואה יוצאת מהם. יותר במפורש ופחות במפורש... הרגשתי שיתוף גדול וזהות עם האנשים כמו אחים בגורל אחר. כל נפשי יוצאת לקראתם." (ראו: "המסע אל תוך עצמנו" ע' 158). אגב, רבקה מרים היא בתו של הסופר האידי לייב רוכמן, שספרו "בדמיון חיי", הוא בין הספרים הראשונים שנכתבו על השואה.⁸ אדגיש כאן בעיקר את דבריה

"מאד אהבתי את סבתי, את הסבתות שלי שמעולם לא הכרתי. מאוד אהבתי את הדודים שלי שלא הכרתי. אני נושאת את שמן רבקה הוא שמה של אם אבי, ומרים שמה של אחותו, ושתייהן נספו בטרבלניקה... אני ההמשך שלהן".

אפשר לבחור שירים שבמוקד מצויה הסבתא למשל: השיר מתוך "כותנתי הצהובה", ע' 38, המוקדש לסבתא. תחילתו: "היא בי מבטת / בחמלה / היא קבלה פתונת צהובה / ... וסופו: היא בי מבטת / בשמחה / אני כבר עימה / כותנתי צהובה / נטומה / אני צועדה".⁹

5. משיריה של המשוררת טניה הדר. שיריה התפרסמו בבמות ספרותיות שונות, וכונסו בשני ספריה: "אין רחמים אחרים", שיצא לאור בתשל"ו, ובספרה השני בשם: "ב'ארצות החיים", שיצא לאור עתה, בתשנ"ב. שניהם בהוצאת הקיבוץ המאוחד. ספרה האחרון במיוחד, רווי חוויות של מי שחווה את השואה דרך הוריו. היא הצליחה להתמודד עם אימיה באמצעות היצירה האמנותית, ובנתה לה הזדהות עם העבר, ותחושה של רצף בין דורי, כמי שהוא חוליה בשרשרת הדורות. שירים רבים בספר זה, מתאימים לקריאה ולעיון לנוער. גם בשיריה נוכל למצוא את דמות הסבתא ארוגה ושזורה בחייה. לדבריה: "השואה נעשית יותר ויותר גלויה. דמות סבתי רודפת אחרי, במונן הטוב של המילה לא כסייט. אני נקראת על שמה. אני מרגישה שהיא מלווה אותי, שהיא מכירה אותי. סבתא כאילו צופה בי בשעת הלידה. סבתא קרועה מתוכי. הנכדות קשורות לסבתא והיא בהן, כאילו העתיד קלוע בעבר. סבתא מתה ובזרועותיה נכדתה... זרעי העתיד נמצאים בתוך העבר וההווה..." (מתוך "מסע אל תוך עצמנו", ע' 49). וכך כתבה באחד משיריה:

"להוציא את סבתא שלי מתוך הבשר מעיני מבטני. מכפות רגלי / שמות בנותי על מצחה, כאור קלוע / סבתא עדין הולכת וקילוה דקיק על גבה / כביום בו נורתה ופניה לבור / נקודה דמית קטנה בתוך בבת עין..." (מתוך: בארצות החיים ע' 40).

ובאחד משיריה על ירושלים (שם ע' 13), היא כותבת בשני הבתים האחרונים: "נביאים טובבו ברחובותיה / רוכלים צעקו ברחובותיה / המון אדם נוסס נבוך. ואותה ירושלים סבי וסבתי בה / ואבותי שאיני יודעת שמותיהם עומדים צפופים בכוכיה..."

ובשיר אחר: "בין שורשי הזיתים" (שם ע' 44), היא כותבת:

"באחד הרחובות הדוממים הזורמים מגאולה / אל רחוב הנביאים / סבי מתקן

שעזניו/ סבתי ממרקת סיריה...".

ובשיר אחר, הכתוב בסגנון שאני קוראת לו, סגנון שאגאלי, בשם: "נמשכו אבותי" (ע' 45), היא כותבת:

"ירושלים שבחלום שקופה ומלאה מורדות/ אבותי שטים בה בתי ליטא על גבם/ עצים צומחים בה מיערות פולין/ ילדים משחקים בה מימי בית שני..."⁽⁹⁾

6. ועתה אל שירים של המשורר החיפאי עודד פלד שהתפרסמו בשנות סוף השבעים ותחילת השמונים. בעיקר ידוע ספרו הראשון בשם: "מכתבים לברגן בלזן", שהתפרסם בהוצאת הקיבוץ המאוחד, 1978, וספרו "יום הולדת", שהתפרסם באותה שנה. לדבריו: "כתיבת ספר השירים "מכתבים לבוגן בלזן", הייתה דרך ליצור קשר עם אימי על בסיס עברה. לא רציתי לחדור אל ברגן בלזן ההיסטורית, אלא החוויתית שלי ושלה. רציתי לחדור אל ההיסטוריה הפרטית, אל השואה הפרטית מאוד, כחלק מהביאוגרפיה של אימי ודרכה, הביאוגרפיה שלי" (ראה: "המסע אל תוך עצמנו", ע' 15). וכך הוא כותב שם:

"אמא אני אתך בברגן בלזן. היכן שאת נושאת משורר ברחמך/ אני איתך בברגן בלזן/ היכן שעתיד תלוי בפיסות הלחם המרקיבות שאת אונרת באדמה/ המושלגת..."

ובשיריו בקובץ "יום הולדת", יש מקום נרחב לסבתא. וכך הוא כותב באחד משיריו:

"את סבתא שלי ראיתי, בקרון פגרים ודמעה שזלגה על חייה היתה ענקית, כל-כך עד שצעקתי בחלומי. סבתא, סבתא. והייתי חותר אליה להשיג פירורי לחייה. סבתא. סבתא. הייתי צועק בחלום וטובע, אליה ברפרוף של פרפר מסומם/ והשלולית עיוורת ובסבתא שלי לא, לגעת אף פעם?" (מתוך "יום הולדת")⁽¹⁰⁾

7. לבסוף, ברצוני להסב את תשומת הלב לספר חדש שנכתב ע"י בן קיבוץ "סעד", הכתוב בצורת דפי יומן בשם: "עלה טרף". הספר יצא מטעם המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, בתשנ"א. בספר תיעודי זה, מתעד עמוס ברט את נסיעתו לפולין ולצ'כיה, ארץ מולדתה של אימו, שנשארה עלה יחיד ממשפחה ענפה שנספתה בשואה. הספר הינו לא רק מסע אל ארץ נודעת לא נודעת, אלא אף מסע אל תוך הנפש פנימה של בן הארץ שהוא דור שני לשואה ואף דור שני לגאולה ולבנין הארץ. הכותב מציין בהקדמתו, שבמסעו זה, הוא מוצא לעצמו הזדמנות להיות קרוב ככל האפשר לסבא ולסבתא, ולכל המשפחה של אמא. לדבר איתם באופן חופשי ושיר, מתוך אמונה וביטחון שהם שומעים אותו. זאת

ההזדמנות להתחבר אל שורשיו. הספר מתאים לקריאה לבנינוער, המחפשים את זהותם באמצעות ההתקרבות לנושא השואה, ע"י ביקור בפולין. ברט שואל את עצמו האם באמת יש מקום לבקר ב"ארצות החיים"? והוא משיב: "נכון שהתשובה לשואה היא ירושלים, היא מדינת ישראל. אבל השאלה היא כאן בפולין, ומי שלא ישאל את השאלה הנכונה, לא יקבל גם את התשובה הנכונה." (שם ע' 12). ועוד:

"אני מתקשה להבין מדוע היה נושא השואה באותן השנים בחזקת טאבו? מדוע נסיונות ההדחקה הלאומיים שלנו? הלילה לדבר על השואה. במקרה הגרוע מותר לעסוק בגבורה... וכך מאפילים שני אחוזי היהודים שהיו קשורים בהתקוממות, במרד ובארגוני הפרטיזונים, על תשעים ושמונה האחוזים שנספו... הנוותר על אילן היותסין העתיק שלנו. על שורשיו העמוקים. במחיר נזיר הערשים של אילן יוחסין חדש המתחיל בשנת 1945?"

וכך מצטרף עמוס ברט לשאר בני הדור השני שבגרותם היה להם האומץ לשבור את קשר השתיקה, והביעו באופן יצירתי את התהליך הפנימי שעברו, את השאלות ששאלו והתשובות שנתנו לעצמם. רובן של יצירות ספרות אלו, בין אם ניתן לכלול אותן בתחום הספרות היפה, ובין אם ניתן לכלול אותם בתחום הספרות התיעודית האוטנטית, מיועדים לבנינוער בלבד.¹¹ לסיום מאמרי, אשתמש בדבריה של חנה יעוז בסיום הפרק הן בשירת הדור השני לשואה:

"אכן ניתן להצביע על-כך. שנושא השואה אינו נחלת דור אחד או שניים בלבד. אלא נושא דינמי המצוי בשלבי המשכיות והתפתחות" (שם ע' 149).

הערות וביבליוגרפיה:

(*) ברצוני להודות לפסיכולוגית הקלינית הנב' תמר שושן, שהסכימה לעבור על כתב היד, ולהעיר את הערותיה הרגישות והמחכימות. הנב' שושן שייכת לקבוצה הראשונה של הפסיכולוגים הקליניים בארץ, שתמכה בניצולי השואה ובבניהם. כדי לעזור להם להתמודד טוב יותר עם הזיכרון המאיים ועם החיים. כיום היא גם עוסקת בהדרכה המקצועית של המטפלים הפסיכולוגיים ב"עמך", ארגון התנדבותי התומך בניצולי שואה. כמו כן, אני מודה לנב' ורדה כהן, מן הדור הצעיר של הפסיכולוגים הקליניים בארץ, ששיחותי עימה בנושא של דור שני לניצולי השואה, עזרו לי לגבש את מחשבותי.

(1) ראה דברי אפלפלד במסה שלו "ידיד נפש" המובא כאפילוג לספרו של רוכמן "המבול", הוצאת הקיבוץ המאוחד 1998.

(2) על הקושי לתת מבע אמנותי לאימה השטנית ביחודה ובעוצמתה. ראה ההקדמה בספרה של חנה יעוז, "השואה בשירת דור-המדינה", הוצאת עקד, 1984.

(3) ראה, חנה יעוז, 1984. הפרק האחרון בשם זה, המתייחס לשירתם של הדור השני לשואה.

(4) ראה ביחוד המאמרים: גרשון ברנסון, "השיר והסיפור על השואה", אלכס זהבי, "מכנה משותף

- בספרות על השואה", דצמבר 1981.
- צלה רון, "על ספרי ילדים ונוער בנושא השואה", בחו' ג, אדר תשמ"ז, (1987) וכן מאמר שני באותו נושא, שהוא מילואים למאמרי הקודם, חו' אדר תשמ"ח, שניהם סוקרים לספחות - 60 ספר מז'נרים שונים.
- וכן ראה, עיונים שונים מאת: ג. ברגסון, לאה חובב, מירי ברוך, צלה רון ועוד, ליצירות בודדות, שהופיעו מידי שנה בשנה לקראת יום השואה בכתב העת ספרות ילדים ונוער.
- (5) ראה בהקדמתו של פרופ' חיים דסברג ע' 10-9 לספר "נושאי החותם".
- (6) ועל הצורך לאפשר את האבל המשחרר ראה במאמרו של פרופ' הלל קליין, "חיים בצל איום בהשמדה" - 40 שנה אחרי השואה", בתוך: שיחות. כתב עת ישראלי לפסיכותרפיה, ספרית פועלים, כרך 1 חו' 2, פברואר 1987. בחוברת זו עוד מאמרים הדנים בדור שני לשואה.
- (7) ראה בנושא זה בספרו של ג. ברגסון "צחוק בין קמטים" הוצאת דביר, 1987. עמ' 35-56.
- (8) על ספר זה ראה במאמרי: "על ספרי ילדים ונוער בנושא השואה", בתוך: ספרות ילדים ונוער, 1987. חו' ג'.
- (9) על שיריה, מהיבט ספרותי ראה: חנה יעון, ע' 138-140.
- (10) על שיריו וספריו, ראה חנה יעון ע' 142-145.
- (11) כדי לאפשר למורים ולספרנים, להיעזר בחומר נוסף על מה שמורסם בנושא השואה, בחוברות של כתב העת "ספרות ילדים ונוער", ברצוני להפנות את תשומת הלב לביבליוגרפיה נוספת בנושא, כשמדובר ביצירות של דור ראשון לשואה.
- א. חנה יעון, ההשפעה של הוראת ספרות השואה על האמפטיה של התלמידים עם ניצולי השואה ועם הסבל היהודי. בתוך: קשב, קובץ מחקרים, המכון לחקר השואה, בר-אילן, 1985.
- ב. שטרן דינה, דמוסי הזהות היהודית בספרות השואה לילדים, בתוך היבטים בחינוך, בר-אילן, 1986.
- ג. נחמה נאמן, נעורים בספרות השואה לילדים ונוער, עבודה סמנריונית לשיעור של דינה שטרן, בר-אילן, 1988.
- ד. אדיר כהן, ספרות הילדים על השואה, בתוך: מעגלי קריאה, חו' 19, 1989.

מוטיבים של מחזותיו של קורצ'אק ביצירותיו לילדים

מאת: מנחם רגב

בבית היתומים, שבהנהלתו של קורצ'אק, נהגו להציג מידי שנה מחזות לחנוכה פרי עטו. ארבעה מן המחזות הללו הופיעו בזמנו בתרגומו של אריה בופנד (יאנוש קורצ'אק, מחזות, הוצאת "ניב", 1958) מה היה יחסו של קורצ'אק לחג החנוכה? מה הניעו לכתוב את המחזות? מה הם המסרים והאידיאולוגיה שבמחזות? מה הקשר בין המחזות ובין הגיתו של קורצ'אק ביצירות אחרות? כדי שהדברים יובנו לקוראים, נתאר, קודם כל, בקצרה, את תוכנו של כל מחזה:

שני נרות

מתוארת שיחה בין נר רגיל, "המאיר לאנשים עניים", ובין 'נר חנוכה', המייצג את ערכי החג. הוא מספר לבן-שיחו על מלחמת החשמונאים לשחרור המקדש מן האויבים (לא נאמר מי הם!) הנר הרגיל טוען שאין לו סיפורים מופלאים, כי הוא בסך הכל מאיר לבעלי המלאכה בעבודתם. אך נר החנוכה טוען שלשניהם תפקיד חשוב: "אני אומר: זיכרו את שהיה, שהיה יפה וטוב אתמול: אתה תאמר: 'עיבדו למען יהיה טוב יותר ויפה יותר מחר' יתד נאיר לאנשים שיהיה להם שמח" (15).

הנר הזקן והנר הצעיר של חנוכה

הנר הצעיר משתוקק לפגוש את הנר הראשון שהדליקו אחרי מלחמת המכבים. בקשתו מתמלאת והוא נפגש עם הנר הזקן שראה את בית המקדש בעומדו על תילו, ויצא אח"כ לנדוד בעולם. הוא מספר לו על סבל העם בגלות, על הרדיפות, על שמירת התורה. "אבל" - הוא מסכם "יבוא יום ואשליך ממני והלאה את מקל הנדודים. בעיניו ישוב ויבריק הזוהר. יום כזה בוא יבוא! "יבוא יום ששני הנרות יאירו "באור גדול אחד". מתי יקרה הדבר? "כאשר איש את רעהו יאהב, כאשר עין האדם תשיג את האלוהים, הנמצא בכול, בשמיים, בארץ, בכל עשב ירוק - כאשר האדם יכיר ויאהב את רעהו" (30).

שלושה ילדים עניים, ילד אחד טוען כל הזמן שהוא רעב, רבים ביניהם. כל אחד טוען שהמורה שלו היטיב לספר על חג החנוכה. ואז באה אסתר (אחותם הגדולה) ומספרת להם על חמשת האחים המכבים, על מתתיהו הזקן ועל נס חנוכה. וכשהילדים שוב רבים, אומרת להם אסתר: "כל כך חשוב שיתומים וילדים עניים לא יריבו ביניהם, כי אם יעזרו אחד לשני" אחר כך הם מתבררים שלושתם סיפור על משפחה ענייה, שיש בה סב עיוור ויש גם דוד עשיר שאינו רוצה לעזור: "אנשים עשירים חושבים תמיד רק על זאת, שיהיה להם נעים". הסב חולם לראות כדי שיוכל לראות את נרות החנוכה. בינתיים הדוד העשיר והרע, שגר בארץ רחוקה ושקנה לעצמו חנוכית-כסף יקרה, מנסה להדליק את הנרות לחג, אבל הנרות אינם רוצים להידלק. הדוד נזכר בקרוביו העניים ובוכה ודמעתו מדליקה את הנר! ולבית המשפחה הענייה מגיע מכתב: "הדוד כותב, שאת ליבו האטום ריפא נר חנוכה. הדוד כותב שהסב יוכל לרפא את עיניו, ולכם כבר יהיו ספרים ומחברות ובכל בוקר ארוחה". הילדים מחליטים ששם הסיפור יהיה "נס נר חנוכה".

תפילת הנר

נר חנוכה מתפלל למען הילדים הסובלים, שלא יציקו ולא ילעגו להם. שהרי "מה רבות הן דימעות הילדים! מה רב צערם! (63). מתפתחת שיחה בינו ובין ילדה היא שואלת אותו מהי תפילה? והוא עונה: "התפילה היא כיער, ומילותיה העצים, סופות וסערות תבלבלנה את היער, רעמים וברקים בו יכו, אך הוא צומח ועולה מעלה מעלה. האהבה מחממת את העצים ושימשו אל היער - האמונה!" אחר כך הוא משווה את התפילה לתם. והילדה מבינה שכשם שצריך לעבוד למען הלחם, כך מצריכה התפילה הכנה, והסיכום שלה בסוף המחזה: "אוי, אוי, מה עצוב הוא, כשיודעים כי אין לחם!" ואז מתעוררת אחותה הקטנה משנתה וקוראת: "אסתר! לחם... תני לחם!" (71).

המחזות כאמצעי להקניית ערכים

המחזות, והצגתם, היו לקורצ'אק מכשיר נוסף לחינוך, למרות שלא טישטש את אופיו היהודי של החג, הרי בחר להפוך אותו לסמל של ערכים הומניסטיים - אוניברסליים. בעתון הילדים "מאלי פשגלונד" כתב שהוא גאה להיות צאצא לאחד מאבות אבותיו שאולי השתתף במרד החשמונאים. והוא מוסיף: ("חג נאה חנוכה מזכרת המרד הזה. מוזר. ברגיל זקנים אוהבים להיות זהירים, יראים, שלא תבוא רעה לילדים, מתחלחלים לעצם המחשבה, שהילד יקפח בריאותו,

ויהיה בעל מום. החשמונאי הזקן אמר לחמשת בניו שיצאו לקרב, למלחמה; אף כי ידע, שתהיה מסוכנת מאד" ומכאן הוא מגיע למסקנה כללית: ("ברגיל מחוללים מהפכה צעירים, חזקים, נועזים, ופה התחיל בה ישיש, שידע הרבה וחשב הרבה וחזה מראש") (דת הילד, 390-391)

באחת המסקנות המפתיעות שלו יודע קורצ'אק להפיק מן החג, שהציונות עשתה אותו לחג לאומי ביותר, ערכים אחרים לגמרי, כמו קורצ'אק, ראו גם המחנכים ביישוב הארצישראלי את הפוטנציאל הטמון בחנוכה. כמוהו, היו גם הם חילוניים, אך מגמתם היתה, כאמור, שונה בתכלית:

... כל ימי הזיכרון שלנו מלאים ערגה אל האדמה הזאת. מתוכה צמחו ועמם נשאנו אותה בדרך כל יסורינו, למען שוב אליה ברינה ולחוג עליה ואתה יחד עוד הפעם "זמני ששון ומועדי קודש" (טו').

הקטע לקוח מן ההקדמה לספר החנוכה (סידרת 'מועדים') שנכתבה ע"י חיים הררי, מחנך וסופר עברי בא"י. הספר הוצא ע"י הקק"ל וחברת "אומנות" בשנת 1938.

עיון בתוכן העניינים של ספר עב-כרס זה (448 עמ') מבטא את האידיאולוגיה הזאת. דוגמאות אחדות יספיקו: 'הלילה הראשון במולדת' מאת בן-גוריון, 'חג החנוכה וגאולת הארץ' מאת קלוזנר, 'באר חפרנו' מאת וילקנסקי, 'בכוחה של הציונות' מאת בלפור, נשובה נא אל האדמה' מאת פינסקר וכיו"ב. כל זה בצד חומר רב - בסיפור ובשיר - על הרקע ההיסטורי של החג. הגישה הזאת באה לידי ביטוי ביצירות רבות ובאנתולוגיות לילדים שנכתבו בתקופת הישוב.

מבחינה עקרונית. היא דומה לגישתו של קורצ'אק, יהודי חילוני שהפך את חנוכה לאמצעי להעברת המסרים שהיו חשובים לו. אבל מה קורה כשנוצרת התנגשות בין המגמה הקורצ'אקית מזה והמגמה הלאומית-הציונית מזה? בשנת 1929 הוציא המתנח הירושלמי ת.ד. שחר סידרה בשם 'חגים וזמנים' (הוצאת שחר ירושלים) בחוברת ב' (חנוכה לילדים) מצוי המחזה של קורצ'אק 'שני נרות', בתרגום אחר, אך לא נמסר מי הוא המתרגם עד מקום מסויים במחזה, דומה התרגום לזה של בוכנר: הנר הרגיל שואל את נר החנוכה האם הוא בוכה. הוא עונה שהוא בוכה כאשר איש אינו מתבונן בו. אבל כשמסתכלים בו, הוא שמת ומפיץ את אורותיו היפים. עד כאן דומות הגירסאות של שני המחזות. קורצ'אק ממשיך ומספר על הנר המאיר את ימי העבודה של בני-האדם, מאיר לבעלי-המלאכה ולילדים הלומדים. והמחזה מסתיים במילים 'עיבדו למען יהיה טוב יותר ויפה יותר מחר'.

האידיאולוגיה החברתית הכללית הזאת נראתה מיותרת (ואולי אפילו מזיקה?) למתרגם האלמוני במקומה הוא מביא את הבית הראשון של "מעוז צור" במילים

אחרות הוא הופך את המסר ההומניסטי של המחזה שיכול להתאים לבני עמים שונים, ועושה אותו למסר לאומי ברוח המסורת והתפיסה החינוכית - הציונית, שהיתה ממוקדת רק בגורלו של העם היהודי. גישה מנוגדת בתכלית לזו של קורצ'אק, שביטא במקומות רבים את הצורך בשילוב בין היסודות היהודיים והאנושיים.

יסודות במחזות בהשוואה ליצירות אחרות של קורצ'אק

ילדי עוני

גיבורי סיפורי הקצרים של קורצ'אק הם ילדי עוני, שאותם הכיר מקרוב, וכאלה הם גם גיבורי מחזותיו. לא פעם מצטרפת לתיאור סיבלם של העניים, גם גישה שלילית כלפי העשירים שיש להם הכל, ושאינם מוכנים לחלוק את עושרם עם אלה שאין להם. הסבא של אסתר'ל, שהוא עני מרוד, מזלזל בעשירים: למי שיש כסף לרפוא אחד, רוצה בשני רופאים! זו גירסתו של קורצ'אק ל'מרבה נכסים - מרבה דאגה'. האם האמין קורצ'אק במין אידיאליזציה של העוני, או שחשב - כיוון שלא דיבר על מהפכות חברתיות - שיש בזה מעין נחמה לקוראיו - הניכיו העניים! ("סודה של אסתר'ל").

הדוד המושיע

במחזה נס נר חנוכה מספרת אסתר לשני אחיה מעשייה על דוד עשיר שבתחילה התנכר למשפחה, ולבסוף הוא מחליט לסייע לקרוביו: לרפא את הסב העיוור ולספק לילדים מזון, ספרים ומחברות: המוטיב הזה מופיע בשני הסיפורים של קורצ'אק.

ב"המעשייה של הרשקה", מספר הרשקה לאחותו על דוד שיתגלה באמריקה וישלח להם כסף. מה יעשו בכסף? המעשייה של הרשקה היא ריאליסטית לגמרי במציאות העגומה: 'בכל יום נשתה חלב, וגם החתול יקבל חלב, לך יהיו נעליים, אמא תתפור לך סינר ונלך לקולנוע, ואקנה לי ספר ומחברת חשבון לבית הספר'. אפילו הורי שני הילדים מתחילים להאזין למעשייה של הרשקה, כי למעשייה כזאת אפשר לקרוא חלום, ואולי - תקווה!

בסיפור אחר, "למה צועק אביו?" מסופר על שען סימפאטי וקצר-רוח. הוא מתייחס בחומרה לכל לקוחותיו אפילו אם הם נכבדים ועשירים. אחי האב, דודו של הילד המספר כותב לאחיו השען ומבקש שישלח לו כסף. השען מגיב על כל מכתב בקשה במורת-רוח ובצעקות: 'הוא שוב מבקש שאשלח לו כסף וכי מה הוא סובר לו סוף-סוף? כלום בעל-מליונים אנוכי? כלום מוצא אני את הכסף ברחוב? אולם בסופו של דבר הוא שולח את הכסף המבוקש.

שלושה היבטים יש איפוא לדוד המושיע: במחזה גורם נס חנוכה לכך שיהפך מאדם רע לטוב, ב"מעשייה של הרשקה" הוא עשיר שגר במרחקים (כמו במחזה) ורוצה לעזור לאחיו, אך אינו יודע את הכתובת... הסימפאטי ביותר בעיני קורצ'אק הוא השען, שהוא "עשיר יחסי", המוכן להתחלק במעט שיש לו עם אחיו האביון.

ערכי עבודה

במחזה "שני נרות" משבח קורצ'אק את בעלי המלאכה ואת יום העבודה. ובמחזה "תפילת נר חנוכה" נאמר: 'כדי להשיג לחם צריך לעבוד: העבודה והחריצות בלימודים היו ערכים מרכזיים בעבודת קורצ'אק ובהגותו. הוא ראה בתורנויות השונות שהוטלו על הילדים בבית היתומים ובקייטנה עוד דרך להכרת הילדים: "בשעת ביצוע פעולות זעירות מיטיבים אנו להכיר את הילדים, מאשר בעת הלימודים" (עם הילד, 387) שיבחו הגדול של פסטר היא בחריצות: פסטר רצה לחיות בשביל לעבוד ולהביא תועלת. הוא היה אומר: אם יום אחד אינני עובד, נדמה לי שגנבתי משהו: הנער העקשני, אדם, 88) אין עבודה שהיא פחותת-ערך: גדולה היא השלמות גם בזעום ביותר: גם בכלי העבודה הצנוע ביותר: פטיש, מחט, דלי, חרמש' (דת הילד, 310). המחנך במוסד החינוכי צריך לחיות בקי בעבודות המוטלות על החניכים:

'צריך לדעת לסחוט את המטלית. חייב המחנך לדעת את סודות המזרון והקט

בטרם יצווה ליישר יפה את המיטה"

(דת הילד, 270) בקטע מפורסם בשם "מדוע אני אוסף כלים?" הוא מסכם את גישתו:

'נאבק אני כי בבית-היתומים לא נדע עבודה עדינה או גסה. חכמה או

טיפשית. נקיה או מלוכלכת-עבודה לעולמות חמודות ולאספסוף פשוט. לא

יהיו בבית-היתומים עובדי-גוף בלבד ועובדי רוח בלבד'

(מן הגיטו, 165-167) בעתון הילדים שלו "מאלי פשגלונד" (1.1920), מדבר קורצ'אק

על המשמעות של האחד במאי הוא מדבר על תקווה לסדר חדש

"שבו יעבוד כל אדם קצת, ושלא יהיו עצלנים ואוכלי חינם."

אבל קורצ'אק, כדרכו, מרחיב את היריעה: סדר חדש שבו הכל יוכלו ללמוד,

ובתי-הספר יהיו מעניינים, שבו לא יכה החזק את החלש, שלא ילעגו לחלשים,

שלא יציקו ילדים לילדות. (דת הילד 338).

העבודה איפוא היא ערך מרכזי בחיים שיש לו השלכות כלכליות, מוסריות ותרבותיות.

פגוד לדימעות הילדים

במחזה "תפילת הנר" מתפלל הנר לאלוהים ומספר שהוא רואה כל ילד בעצבונו ובדימעותיו: 'מה רבות הן דימעות הילדים! הוא מתפלל על הילדים שמציקים, מרגיזים ולועגים להם ויש, הוא אומר, 'כי רב העצב מן הדמעות'. במחזה "נס נר חנוכה" יש לדימעה תפקיד אחר: הדוד הרע הזכר בסבל קרוביו העניים, מתחיל לבכות ודמעת - חרטה אחת מדליקה את נר חנוכה, שלפני כן לא רצה להידלק. המוטיב המאגי הזה - אומנם בהקשר שונה - מוכר לנו משירו של ביאליק, "אמי, זכרונה לברכה: שבו בוכה הצדקת על גורלה המר, והדמעות מכבות את אחד מנרות השבת, שקנתה בפרוטותיה האחרונות אבל אחר - כך שוב בוכה האשה, והפעם נדלק נר - השבת מדמעותיה.

בספרו "הכיתה המעופפת" כותב קסטנר:

"שהרי אחד מבכה בוכה שנשברה. ואחד מבכה - בשנים שלאחר - כך - ירדו שהלך ממנו. עיקר השאלה אינה על מה האדם מתאבל. ובאמונה דימעות הילדים אינן נופלות בגודלן מדימעות המבוגרים. ולעתים קרובות אף כבודות הן מאלה" (9).

כמה קרובים הדברים למה שכתב קורצ'אק באותו עניין: כבוד לכשלונות ולדימעות.

לא רק פוזמק קרוע, גם ברך שרוטה, לא רק כוס זכוכית מנופצת, גם אצבע פצועה, וצלקת וחבורה, ובכן כאב.

כתם במחברת זה מקרה עוגמת נפש וכשלו.

'כשאבא שופך את התה, אמא אומרת: אין דבר; אולם עלי היא כועסת תמיד. לא מורגלים בכאב, עלבון, עוול. הם סובלים סבל רב, בוכים יותר; אפילו דימעות הילד מעוררות הערות מבודחות, נחשבות טפלות, מרגיזות. (ילדות של פגוד, 237)

על התפילה

בסוף המחזה "הנר הזקן והנר הצעיר של חנוכה", מדבר הנר הזקן על אחרית הימים שבה יאהב אדם את רעהו "עין האדם תשיג את האלוקים, הנמצא בכל, בשמים, בארץ, בכל עשב ירוק".

ובמחזה "נס נר חנוכה" מקבל הסב את עוורונו כגזירה: "כך רוצה אלוקים" במחזה "תפילת הנר" פונה הנר: "תן אדוני אלוהים... גם לילדים לא טובים, כי ילדים טובים יבולים לחזור למוטב" הוא מבקש מאלוהים שימחה את דימעות הילדים הסובלים, הוא מבקש מאלוהים שלכל הילדים יהיה שמח. אבל החלק היפה והמעניין ביותר במחזה זה הוא התשובה לשאלת הילדה מה זו תפילה הוא משווה אותה לין טוב, ואת מילות התפילה ליהלומים מלוטשים ואחר כך הוא

הנר מוסיף: "התפילה היא פיער ומילותיה - העצים... ושימשו של היער האמונה!"
מה היה יחסו של קורצ'אק לדת ולתפילה? קורצ'אק, שהיה אדם חילוני
בהשקפתו ובאורח חייו, החשיב את הדת כערך מחנך ותומך בחיי חניכיו. כותבת
על כך הביוגרפית שלו מורטקוביץ-אולצ'אקובה:

קורצ'אק הסדיר את ענייני הדת במוסד. הוא החשיב את ערך הדיבור
הפאתיטי כחיי ילד בודד ונידח בעולם, ואת ערך החג הדתי לגבי דמיונו
ורעבונו לרשמים. חושש היה להשאיר את יתומיו בימי חג בתוך ריקנות ועצב.
ללא שמחה ומשחק. בימי חנוכה ללא נרות, בפורים ללא גרגר פרג, בפסח
ללא מצה. (חיי יאנוש קורצ'אק, 81).

לפי תיאור זה לא רצה קורצ'אק לנתק את חניכיו מן המנהגים שהביאו מן הבית,
ואף ראה בתפילה יסוד מסייע לילד היתום שחסר את אהבת האם, ולכן חייב
למצוא בחייו הפגומים מקום, בו אפשר להרהר, להתאונן, להסית את הצער,
לבכות בבדידות, ולקיים שיחות אישיות, אינטימיות "פנים אל פנים עם
האלוהים". (שם, 82) האם באמת היו בעיניו הדת והאמונה באלוהים אמצעים
חינוכיים בלבד? נראה שהדברים אינם פשוטים וחיצוניים בלבד. הוא כותב:

"מה ילדית היא תקוות ההורים (רק אל תכנו אותם מתקדמים). כי לאחר
שאמרו לילדיהם "אין אלוהים" הקלו עליהם את הכנת העולם המקיף אותם.
אם אין אלוהים, אז מה ישנו. מי עשה את כל זה. ומה יהיה כשאמות, ומאין
בא האדם הראשון?... אף כאן רק ספקות ושאלות מדיניות" (עם הילד, 246)

קורצ'אק מביא כאן את שאלותיהם וספקותיהם של ילדים, אך היו אלו גם
שאלות ששאל את עצמו כל ימי חייו. קורצ'אק היה גלוי וכן כלפי עצמו וכלפי
הסובבים אותו. קשה להאמין שקורצ'אק נתן מקום בבית היתומים לפעילויות
שהיו זרות לגמרי להלך - מחשבתו למרות שלא היה דתי במובן המקובל, אמר:
"אפשר לחנך ילדים בלא דת, אך לא בלא אלוהים..." "אלוהים נצרך לו, יברא
אותו לעצמו" (דת הילד, 97).

נחזור אל נושא התפילה. אחד הספרים המיוחדים שכתב קורצ'אק קרוי "עם
אלוהים אשית" והשם המשני: "תפילותיהם של אלה שאינם מתפללים. תוספת
פרדוקסאלית המתאימה לכל מה שקורצ'אק כתב. (הוא הספר שנקרא לעיל
"פנים אל פנים עם האלוהים") בספר, אשר בסופו הקדשה מרגשת להוריו, נתן
קורצ'אק פיתחון פה לסובלים, ויש בו תפילות של אם, ילדה קטנה, זקן מסכן, וכן
תפילות ההתבוננות, התשובה וכו'. ספר זה מבטא היבטים פחות מוכרים בחוויות
של קורצ'אק וראוי לציון מיוחד. נביא כאן רק קטע אחד, מתוך "תפילת אומן",
החושף את אישיותו של האיש המורכב הזה:

"אני מודה לך הבורא. על אשר השכלת לברוא יצור משונה כמוני. צרור

הפכים מנוגד לכל הגיון וככל זאת כזה, כפי שצריך להיות: ובוודאי הוא גם דרוש לך. שכן הנני קיים". (56).

יצחק פרליס, מחשובי חוקרי קורצ'אק, מסכם את נושא הרליגיוזיות בחיי קורצ'אק: לא קל להגיע למסקנה על מהות האלוקים כפי שהיא מצטיירת במקומות שונים ביצירתו של קורצ'אק, המורשת שהשאיר אחריו בנושא זה אינה רבה וייתכן שהתורבן אשר כילה את הגיטו על יושביו ואוצרות תרבותו, סחף איתו רבים מהכתובים שהיו שמורים איתו. דומה שבהגותו הפילוסופית קיימת קירבה מסויימת לאכזיסטנטציאליזם, או לאחת האסכולות שצמחו ממנו, או קרובות לו, הדנות במעמדו הקיומי של האדם ושבאחדות מהן לא נעדר אך הרכיב הדתי. על כל פנים, לפי שעה עוד מרובה הסמוי על הגלוי, והמחקר בנקודה זו של חייו עוד מצפה לגואלו. (איש יהודי מפולין, 85)

סיכום של דברים

המחזות לחנוכה, שכתב קורצ'אק אינם ממיטב יצירתו, אך הם חלק אינטגרלי הן מהגותו והן מספריו האחרים. הם פלקטיים מאד ומגמתיים וזאת בניגוד לשאר ספריו לילדים המצטיינים גם במירקם הסיפורי המושך שלהם. אבל אין לשכוח שהמחזות נועדו להצגה בבית היתומים, ובו גם בוצעו, בימי החנוכה, במשך שנים רבות. האם קורצ'אק ביים את ההצגות? אילו הודאות נתן לשחקנים הצעירים? את מי בחר לתפקידים השונים? האם היה לחניכים אלה חלק בבחירת השחקנים? האם נערכו דיונים לגבי התוכן והמסר של ההצגות? האם הוכנו גם תפאורות מיוחדות? לו היו בידינו תשובות לשאלות האלה, היינו מבינים יותר את המסרים למחזות שנכתבו מתוך מגמה להציגם! אין ספק שהיתה לקורצ'אק זיקה לתיאטרון. הדבר בא לידי ביטוי בשתי אפיזודות חשובות בחייו.

לא לו כדאי להקדים באיזכור העובדה שראשית הקריירה הספרותית שלו, לאחר סיום בית-הספר התיכון, היתה השתתפות בתחרות ספרותית למחזאים צעירים. המחזה שכתב נקרא "באיזו דרך?" "היה בן ארבע מערכות וזכה להכרה ולציון, אגב, השתמש קורצ'אק (ששמו היה גולדשמיד) בפעם הראשונה בפסיבדונים "יאנוש קורצ'אק" המחזה לא הוצג בעולם, וכתב-היד לא נשתמר על תוכנו אחנו יודעים מתוך דיווחי העתונות של התקופה. פרליס מספר על כך: טרגדיה של משפחה, שבה אב חולה-עצבים, בן פושע, ובן אחר - סופר וחולה שחפת, ובת שהיא רצינאליסטית קיצונית. העלילה מסתיימת בטירוף האב ובהתמוטטות המשפחה כולה. במשך כל חייו ימשיכו להעסיק אותו נושאים של טירוף, תורשה ואוטוריטאריות (איש יהודי מפולין 13-14).

כעשרים שנה לאחר מכן כתב קורצ'אק מחזה סאטירי סרקסטי בשם "סנאט המטורפים" על העולם המודרני. המחזה הועלה שלושים פעם על במת התיאטרון "אתנאום" בוורשה (בשנת 1930-1931) **אדיד בהן** מקדיש פרק מפורט למחזה מעניין זה שיש בו "חזות מרה", שנרקמה בו, בכוח של אינטואיציה עמוקה וכוח עז, על התמוטטותו של עולמנו דמותו של הקולונל המטורף, אומר כהן, התגלתה לימים בדמותם של היטלר והנאצים (להיות שמש, להיות אור, עמ' 216-225).

המערכה האחרונה בפרשה זו אינה עוסקת אומנם ביצירה של קורצ'אק, אלא במחזה בשם "הדואר" מאת ראבינדראנת טגורי, שהועלה בבית היתומים בגיטו בוורשה ביולי 1942, כמה שבועות בטרם נשלחו תניכיו ומוריו וקורצ'אק בראשם למחנה השמדה. במחזה מופיע ילד הודי גוסס המתבונן בחיים העוברים לידו-הוא רוצה לברוח להרים, לטבע ונשארת התקווה שיום אחד יוציא אותו הרופא מן הביקתה שהוא שוכב בה, כי, "מישהו גדול יותר וחכם יותר בא וגואל אותנו". אולצ'אקובה מתארת את גילום התפקיד ע"י השחקן הראשי: אבראשה הקטן, שחור-העין, גילם מתוך השראה וכשרון את תפקיד הנער ההודי הגווע, אמאל, המעבר הרך אל המוות תוך הרדמה ענוגה של אשלייה ותקווה, כי המלך בכבודו ובעצמו קורא לנער הנרדם אל חצר-המלכות המרוצפת זהב, בוצע על יד הנער מתוך אמת כובשת כל-כך של נבואת-לב, עד שבכו הצופים. (חיי יאנוש קורצ'אק 159).

אנחנו גם יודעים שהמחזה בויים בכשרון ע"י המחנכת "המסורה ובעל המעוף" אסתר וינגורון. יש בידינו גם עדויות על האוירה ששררה בקרב קהל הצופים והמבוגרים בעת ההצגה. דברים אלה מובאים בביוגרפיה של **פרליס**:

"חניכי בית היתומים נצמדו אל דמות אמאל כאל קשת בענן ובלעו דבריו. ילדים אלה נחנקו בין חומות הגיטו. דוחקים ביאושם את אפיהם אל סדק בחומה. כדי לראות מה נעשה בצד ההוא"... בנשימה עצורה חיכו יחד עם אמאל למכתב המלך שיביא את הגאולה אמאל מאמין וביציפיה לגאולה הוא נרדם במתיקות: (תיאורה של ד"ר שימאנסקה-רוזנבלום).

היא גם זכרה את קורצ'אק באותו מעמד:

"דחוק לפינה אפלה של החדר הרכין הדוקטור הזקן ראשו. עצבות תהומית מקננת בעיניו."

יצחק קצנלסון, סופר ומשורר שגם הוא נספה בשואה, היה שם עם רעיותו, חנה. הוא מתאר את האווירה הקודרת: "צר לי, חנה", לחש לה: "צר לי על כל היושבים לפנינו (אנחנו ישבנו בשורת הכסאות השלישית) שהם נידונים למוות... בשתי השורות הראשונות ישבו ראשי הקהילה... (אין אף אחד מהם בחיים, נהרגו) - אכן, ענתה חנה קצרות: את אלה אשר מאחורינו (הילדים) אין אנו רואים..."

ולחצה את ידי.
צביה ויצחק צוקרמן, ממנהיגי המרד בגיטו ורשה היו אף הם בנוכחים, ומספרים על האווירה של אימת הגרוש: "באולם נמצאו עשרות מוזמנים מעסקני הציבור של גיטו ורשה. כולם היו נתונים לאותה השראה שזרמה מהבמה מהשחקנים הקטנים אל האולם: (איש יהודי מפולין, 206-207).

מדוע בחר קורצ'אק דווקא במחזה זה? על כך השיב כי רצונו שילמדו ילדיו לקבל בשלווה את פני מלאך המוות. כך ביקש להנחיל לקרובים, לקטנים, לחסרי-המגן את שלווה הבאים בסוד-המוות, את החכמה השלווה ברגע הטראגי, אשר אינו הקץ, לפי אמונתו." (אולצ'אקובה, חיי יאנוש קורצ'אק, 158-159).

קורצ'אק רואה איפוא בהצגת המחזה אמצעי למטרה: להקל על חניכיו את קבלת הסוף הבלתי-נמנע. הוא לא בחר במחזה שיש בו מסרים של מרד ואי-השלמה עם הגורל, כי לא האמין שזו השעה המתאימה לכך. ובוודאי חשב שבכך רק יעורר אשליות ותקוות שווא. זהו הרי אותו קורצ'אק שכתב את הסיפור "סודה של אסתר'ל", שבו מחבב הסבא-הסנדלר המשלים עם גורלו, ומחנך את נכדתו לקבל את החיים כמו שהם: "כל אדם פעמים מרווית ופעמים מפסיד. כך הוא תמיד." וגם לעוני אין פתרון: "לאדם עני קשה בכל מקום, תמיד קשה לו, כך הוא הדבר תמיד".

במחזות חנוכה שלו הוא אומנם מדבר בגאווה על מרד החשמונאים, אך כששואל הרופא באחד המחזות ("נס נר חנוכה") את הסב שאיבד את מאור עיניו: "האם זה מאד מפריע לך שאינך רואה, שאתה עיוור? עונה הסב ברוח סבה של אסתר'ל: "כך רוצה אלוהים!" במחזה אחר, "הנר הזקן והצעיר של חנוכה; עולב הנר הצעיר בנר הזקן שמגיע אליו מתקופת המכבים. אחר כך הוא מתחרט על התנהגותו, ופונה אליו: "סלח לי, זקן. לא רציתי לגרום לך אי נעימות. התנהגתי רע. אני מודה באשמתך. רואה אני, שהנך אומלל, רצוני לעזור לך. אמור מה דרוש לך. אני נר חנוכה ועלי לשמח לבב אנוש, גרמתי לך כאב. הענישני ענוש, הכני! "ועל כך עונה הנר הזקן: "מעודי לא הפיתי איש!".

למרות נסיון החיים שלו נשאר קורצ'אק נאמן לעצמו ולהתנגדותו העמוקה לאלים מכל סוג שהוא. לכן יש מכנה משותף כל כך ברור בין גיבור המחזה של שגורי שבחר להציגו בגיטו, לנר הזקן, אשר על אף שהוא מייצג את תקופת מרד החשמונאים, סולד מכל אלימות, ועד לסבה הסטואי של אסתר'ל הענייה והסובלת. מדוע בחר קורצ'אק במחזות כאמצעי להעברת מסרים? על כך ענה כי לא החידושים הרעיוניים ובוודאי לא ההברקות הדרמטיות העסיקו אותו, אלא הרצון להעלות אמיתות דיעות אך זנוחות בדרך האפקטיבית ביותר. לא הגילוי הפילוסופי אלא החווייה האמוצינאלית של הדברים היתה חשובה לו ולשם כך

אין דרך טובה יותר מאשר הצגה בתיאטרון: (להיות שמש, להיות אור, 216-217).
 דבריו אלו נאמרו אמנם לאחר הצגת "סינאט המטורפים", אך הם יפים גם
 להבנת גישתו העקרונית בכתובת מחזות ובהעלאתם בבית היתומים שניהל.

מקורות

- יאנוש קורצ'אק, מחזות, עברית: אריה בוכנר, ניב, 1958.
 " " " סיפורים לילדים, הקה"מ, 1996.
 " " " דת הילד, הקה"מ ובית לוחמי הגיטאות, 1978.
 " " " עם הילד, " " " " 1974.
 " " " ילדות של כבוד, הקה"מ ובית לוחמי הגיטאות 1976.
 " " " מן הגיטו, הקה"מ ובית לוחמי הגיטאות 1974.
 " " " הנער העקשני, עברית: שמשון מלצר, אדם, 1978.
 " " " עם אלוהים אשית, עברית, יהושע מרקוביץ, קרית ספר, 1979.
 יצחק פרליס, איש יהודי מפולין - חייו ופעלו של יאנוש קורצ'אק, הקה"מ ובית לוחמי הגיטאות
 1986.
 האנה מורטקוביטש אולצ'אקובה, חיי יאנוש קורצ'אק, עברית: צבי ארד, הקה"מ 1961.
 אדיר כהן, להיות שמש, להיות אור - החינוך כאהבה - זוגותו של יאנוש קורצ'אק הוצאת "אח",
 1988.
 ח' ד' שחר (עורך) חגים וזמנים - חנוכה לילדים, הוצאת שחר ירושלים 1929.
 כל שירי ח. נ. ביאליק, דביר, 1944.
 חיים הררי (עורך): מועדים - ספר החנוכה, הוצאת הקק"ל וחברת אמנות, 1938.
 אריק קסטנר, הכתה המעוממת, עברית: א' קפלן, אחיאסף, 1959.

עיון ומחקר

הקיפוד וספרות הילדים

מאת: אמירה ברזילי

גם שירה של אנדה עמיר "הקיפוד"² הוא מן הראשונים, וגם בו מוטיב דומה: הקיפוד הרוצח לרקוד מחפש חבר כדי לרקוד עמו, אך אינו מוצא משום שהוא דוקר, אך קיפוד זה אינו מוותר על הריקוד ורקוד לבדו. קיפוד זה משלים עם המציאות, עם מגבלותיו, ומפיק את המיטב שיש ביכולתו להפיק. המסר החינוכי אין להרים ידיים, להיכנע, ולוותר על הכל. ועוד קיפוד: זה שבטבע, יחידאי, חי לבדו, ואף שומר על תחום מחייה פרטי. הקשר בינו לבין פרט אחר נוצר רק בעונת הייחום כשאז הזכר מתקשר לנקבה למשך יום או יומיים בלבד³ (עמ' 50)

בשיר "הקיפוד"⁴ של מיכאל דשא: מספר עד צופה:

"פרור קסן קלא ספות/ גלי
רגלים. גלי קרקר... / מנח פאנן
פגינה"

הקיפוד כגיבור מופיע בספרות הילדים הישראלית מזה 50 שנה. כיצד נתפשת דמותו על רקע העובדות המדעיות בטבע, אילו מוטיבים מודגשים, מהו בקיפוד שמושך את הלב לכתוב עליו, ומה ניתן ללמוד על ספרות הילדים מאופן עיצוב דמות הקיפוד ב-50 שנים אלה? מהראשונים בספרותנו לילדים הוא סיפורו של לוי קיפניס "על כן חי הקיפוד לבדו"⁵

קיפוד חיפש חבר, הוא מצא סנאי, אך לאחר שהסנאי נדקר מקוציו ברת. כך קרה גם לחבר השני, הארנב, וגם לחבר השלישי השפן. הקיפוד נואש והסתגר במערתו.

מבחינה חינוכית מתעוררת השאלה האם כך ינהג מי שיש לו "פגם" (לאמיתו של דבר זו מתנת הטבע כדי להתגונן) שהוא עובדה קיימת בלתי ניתנת לשינוי?

לפתע נפתח הכדור ונשא את רגליו, אך כשהוא חש שמישהו נמצא בקרבתו הוא הצטנף שנית. נסגר השיר ונסגר הסיפור על הקיפוד. המסר בשיר זה: הקיפוד פתח בניגוד לכתוב בשיר "כי הוא זריז וקל כשד" הקיפוד כבד תנועה מהירותו 1 קמ"ש, הגנתו היחידה היא ההצטנפות וזקירת הקוצים⁵ (עמ' 50)

גם אצל ענבה קנטור, ע"פ ס. מרשק, "מעשה בשלשה קפודים"⁶ קיפודים פחדנים. משפחת קיפודים יוצאת לטייל ביער, לפתע מתקיפים אותה שני זאבים רעבים:

"(נבגלו הקפודים: /ספנה הוי פחד/ חיש זקפו המחסים/אלף חוד ומחט!)"

הזאבים נדקרים מהקוצים ומסתלקים. ע"פ האנציקלופדיה (שם) זאבים אינם פוחדים מקפודים, הם נושכים קיפודים על קוציהם. אצל יהונתן גפן "הקיפודה יוכבד"⁶ קיפודה מתוחכמת וערמומית (כמו צרכני ספרות הילדים העכשוויים), היא מודעת לפגם שבה: הקוצים, שבגללם היא נלעגת וזוכה לשמות גנאי. על כן לובשת הקיפודה מעיל של גברת ונעלים על עקב

"(יךך אָני הולֶכֶת/ מִמֶּשׁ בְּאֶמְצַע הַשְּׁבִיל, / זֶה נִהְדָּר שֶׁלֹּא יוֹדְעִים מֶה יֵשׁ לָךְ מִתַּחַת לְמַעֲלִיל!)"

מוטיב קדום וידוע ההתחפשות, המסר: אם יש פגם המפריע להתקבל בחברה יש להסתירו.

מן הראוי להתייחס לשם הקיפודה "יוכבד", ע"י בחינת מכלול שיריו של יהונתן גפן ניתן גלות ששם זה טעון רגש חיבה והערצה. יוכבד הוא שם סבתא של ענת, אחות המשורר "שירים שענת אוהבת במיוחד"⁷ היא נזכרת ב-7 שירים ותמיד בהקשרים של חיבה והערצה. בעמ' 8 יש שיר שלם "השיר על סבתא יוכבד" שבו נמנות מעלותיה:

"מִכָּל הַסְּבָתוֹת שָׁאֲנִי זֹכֶרֶת/ אֲנִי הֶכִי-הֶכִי אוֹהֶבֶת/ דְּוָקָא וּבְעֶקֶר/ אֵת סְבָתָא יוֹכְבֵּד."

בעמ' 12 יש התייחסות אינטרטקסטואלית לשיר זה. סבתא יוכבד נזכרת גם בעמ' 5, 10, 21, 40 ובעמ' 42 אומרת ענת: ("אָנִי רוֹצֶה לְהֵיוֹת סְבָתָא יוֹכְבֵּד")

התמטיקה בשיר של נודית זרחי "קפוד"⁸ (מהמאוחרים) בנויה על מסורת השירים הקדומים: ("כָּבֵד אָמרו/ שָׁאֲנִי רוֹקֵד לְבָד... לְרִקְד אֲתִי לֹא רוֹצִים.") בניגוד לקונבנציה כאן הקיפוד שמח שנולד עם קוצים המרחיקים ממנו את העולם הרע והוא מודה על כך

"(אֵיזָה מְזֵל/ שְׁבַעוּלָם כְּזָה/ קְבַלְתִּי מִלִּידָה/ קוֹצִים / תוֹדָה.)"

ההתייחסות כאן פסימית וצינית, ויכולה להיות רק מנת חלקם של מבוגרים בעלי ניסיון חיים, אך לא של ילדים.

שיר אחר של נודית זרחי "הקפודה פשטה את מעילה"⁹ הקפודה מנסה להיפטר מהקוצים

עצמו הרבה מדי.
הסיפור השני "מה קרה למיקפוד" של
נעמי גל ופרץ קדרון.⁴²

קיפוד מטייל נתקל בסנאי שנפל מעץ.
בדיוק אז הופיע חתול ורצה להתנפל
על הסנאי, הקיפוד חש להצילו בעזרת
קוציו. כך התוודעו מיקפוד וסנאילו זה
לזה והתיידדו.

לשמות בסיפור יש משמעות תפישה
התואמת את החשיבה הילדית הרואה
את השם כחלק מהאובייקט. (ז'אן
פיאזה)⁴³

הסיפור רצוף הרפתקאות ויש בו
מסרים חינוכיים: צריך לעזור למי
שנמצא בצרה, צריך לגמול למי שעזר
לך כשהוא נזקק, יש גילויים של אומץ
וגבורה בסיפור, יש תובנה שלקוצי
הקיפוד יש תפקיד והמסקנה הסופית
החכמה של הסיפור "נמשיך להיות
חברים אבל בזהירות".

לסיכום:
המוטיב של הקיפוד החי לבדו - מה
שנכון בטבע - מופיע במרבית
הסיפורים הנימוק לכך בספרות
הילדים הוא שהקיפוד דוקר. הקיפוד
פחדן משום שהוא מצטנף (כדי להגן
על עצמו) מאכליו בסיפורים לא תמיד
תואמים את המציאות.

חלה התפתחות בעיצוב דמות הקיפוד
מלפני 50 שנה ועד היום. התפתחות זו
מלמדת על ההתפתחות האופיינית
לספרות הילדים בכלל. הקיפודים
הראשונים היו פשוטים ותמימים,
סבלו בגלל הקוצים, והיו חסרי

"למען אהבה גדולה" אך "זה
לא הועיל לה! ... אקנם זכתה
בנשיקה - / אכל בחוץ עם
הבטנה / היא כל הזמן
התלוננה / היה לה חם. היה
לה קר. / וכל דבר אותה דקר."

המסר: אין ברירה, אלא להשלים עם
המציאות ועל כן: "לְבִשָׁה קפוד את
קעילה". כדאי לציין שהשיר פותח
בקפודה ומסיים בקפוד. אולי משום
שנסיון חיים הוא כות, וכוח מתקשר
בדרך-כלל עם המין החזק.

סיפור ילדים ידוע ואהוב "שמוליקפוד"
שכתב וצייר פוש (כרמי ט). ושושנה
היימן)⁴⁴ אצל גדי החולה והבודד
הופיע קיפוד שחיפש חבר. הפעם ידידו
של הקיפוד הוא ילד ולא בעל-חיים,
הם מצאו שתי תכונות המשותפות
להם: שערתיו של גדי ההפוך דומות
לקוצי הקיפוד, ושניהם אוהבים
תותים. (על פי האנציקלופדיה 3 (עמ' 49)

קיפודים אוהבים פרות וירקות
טריים ורכים). בלילה נתקעו תותים
בקוציו של הקיפוד - מוטיב זה של
פירות הנתקעים בקוצי קיפוד נפוץ
בסיפורים אירופאיים (שם) (עמ' 49,
53).

עוד שני סיפורים העוסקים בקיפודים:
"חוד הקיפוד" מאת דות איינסוורת'
ורונאלד רודט⁴⁵ תרגום מאנגלית,
מועד לראשית הקריאה. חוד הקיפוד
מחפש אוכל, אך אין כל קשר בין
המאכלים המוזכרים שם ובין מאכליו
של הקיפוד, הסיפור מאולץ וחוזר על

כאבן, לבעל חיים בעל איברים ומתנווע - מעוררת סקרנות.

אף כי בשום מקום לא מוזכרת קידבה בין "הצבר" - יליד הארץ הסטריאוטיפי, החוצפן מצד אחד והתמוד מצד שני ("צברינו העוקצנים והנחמדים") לבין הקיפוד, ניתן לראות בהם אילו קווים משותפים כפי שכתב המשורר יעקב כהן בשירו "צברים"¹⁴

(אָקָמָם בָּן קָשִׁים אָנְחָנוּ /
וּמְקָרִים: / שׁוֹר וְחִמּוֹר אֵל יֵצֵעַ
בָּנוּ: / כִּי דוֹקְרִים! / רַק לְטוֹב
נְאִיר פְּנִינוּ, הִנָּנוּ אֲשֶׁר הִנָּנוּ - /
צִבְרִים!)¹⁵

אונים. הקיפודים המאותרים הרבה יותר מתוחכמים (כמו צרכני הספרות הזו). הם מנסים להערים על המציאות בהסתרת הקוצים, בהעמדת פנים ובהיפוך היחס לעולם. הקיפוד הוא זה שאינו רוצה בקשר עם "עולם כזה". הוא אינו מחפש חברים ובוחר מרצונו החופשי להתבודד (כמו בטבע). מה יש בו בקיפוד שמושך לכתב עליו שירים וסיפורים? אולי בשל הניגודים המתקיימים בו: מצד אחד יש לו קוצים דוקרניים ומצד שני הוא פחדן. גם תכונתו להתקפד ולשנות צורה: מכדור עגול וקוצני, המונח

ביבליוגרפיה: לפי סדר הזכרת הספרים.

1. קיפנים לוין, זה ספרי, טברסקי, 1947, עמ' 163 - 162.
2. פינקרפלד עמיר אנדה; שירי ילדים, דביר, תשל"ד, עמ' 33.
3. החי והצומח של א"י אנציקלופדיה שימושית מאוירת כרך 7, עורך עזריה אלון, החברה להגנת הטבע ומשרד הבטחון, 1987, עמ' 56 - 48.
4. דשא מיכאל, לדוכיפת לא אכפת, גדיש, 1959, תש"ט עמ' 28.
5. קנטור ענבה; בועות סבון, מסדה, 1965, עמ' 27 - 23.
6. גפן יהונתן; הכוכבים הם הילדים של הירח, דביר, 1974, עמ' 36.
7. גפן יהונתן; שירים שענת אוהבת במיוחד, דביר, 1969, עמ' 5.
8. זרחי נורית; הפרה שרצתה להיות זמרת, דביר, 1985, עמ' 34.
9. זרחי נורית; כישוף, "מסדה" 1987, עמ' 9.
10. כוש, שמוליקפוד, ספרית - פועלים, מהדורה עשירית, אין ציון שנה.
11. איינסוורת רות - רודוט רונאלד; חוד הקיפוד, מ. מוזרחי, 1969, (ספרון 5)
12. גל נעמי - קדרון פריץ; מה קרה למיקפוד, כתר, 1977.
13. פינאז' ז'אן; תפיסת העולם של הילד, ספרית - פועלים, 1969, עמ' 79 - 57.
14. גן החרוזים אנציקלופדיה לשירת ילדים עברית, בעריכת אוריאל אופק, עמחי 1961 עמ' 44.

ביבליותרפיה וספרות ילדים

מאת: רחל צורן

"אדם המספר לבני הנעורים מראה להם את השביל מן הדממה שלהם ומציאותנו שלנו אל עולם מסביר פנים יותר שאנו המבוגרים רואים אך איננו מסוגלים לבוא עוד אליו" (אריך קסטנר)

בקונטקט טיפולי היא כי הקריאה בטקסט כזה מאפשרת ומעוררת מגע עם רבדי נפש, תחושות, רגשות ותובנות, שאינן כה נגישות בדיבור הישיר היומיומי, הטענה היא, איפוא, כי טקסטים ספרותיים הינם בעלי איכויות תירפוטיות ותפקידו של המתווך, הביבליותרפיסט, היא להתכוון לאיכויות אלה, לעורר אותן בסיטואציה הטיפולית ולתעלן לתכלית תירפוטית, לשון אחר - לאפשר למטופל, באמצעות תהליך הקריאה, את המפגש עם עולמו הפנימי, לחוותו ולעבד אותו, הטקסט הספרותי מהווה לפיכך "קול" נוסף המעורב בשיח הטיפולי, כששני הקוראים בו, המטפל והמטופל, משוחחים דרכו ובאמצעותו. במצאי הטקסטים הספרותיים היכולים לשמש בביבליותרפיה מוקצה מקום נפרד ומיוחד לספרות ילדים, ספרות ילדים יכולה לשמש בביבליותרפיה בשלושה תחומים עיקריים:

1. בטיפול בילדים ומתבגרים - זהו למעשה התחום הראשון והטבעי, כיון

המושג "ביבליותרפיה" הוא "מושג גג" הזוכה לאחרונה ליותר ויותר התייחסויות שונות ומגוונות הן בתחום התיאורטי והן בתחום הישומי, לא תמיד התייחסויות אלה עקביות וחופפות במשמעותן, ולא תמיד הן מבטאות הכרה מדויקת של התחום על אופיו המיוחד ועל דרכי ישומו, ברצוני להביא כאן מספר הבהרות לגבי תחום עיסוק זה, ולקשור אותו לנושא העניין המשותף. "ביבליותרפיה" היא שיטה בתחום הטיפול באמנויות (אומנות הספרות במקרה זה), המציעה לעשות שימוש בתהליכי קריאה וכתובה בטקסטים ספרותיים, ולראות בהם אמצעי התערבות מרכזי בגדילה וטיפול נפשי, ההתערבות הטיפולית או המניעתית נעשית על ידי איש המקצוע, הביבליותרפיסט, המתערב בפעולת הקריאה ומתווך בין הקורא לבין הטקסט הספרותי, התערבות זו מתועלת בתהליך הטיפולי לתכלית תירפוטית, כלומר לרווחת נפשו של המטופל. הקורא הנחת היסוד לאפשרות השימוש בטקסט ספרותי

שספרות זו נכתבת קודם כל אל ילדים ועבורם.

2. בטיפול במבוגרים, כולל אוכלוסיות מבוגרים חריגות וקשישים.

3. בהכשרת מבוגרים המטפלים בילדים ומעורבים בתהליכי התפתחותם וגדילתם.

הנחת היסוד לשימוש בספרות ילדים כאמצעי התערבות טיפולי עם ילדים ועם מבוגרים כאחת, היא כי טקסטים ספרותיים לילדים מהווים נקודת מפגש בין מבוגר לילד, ושמפגש זה הוא בעל איכויות תירפויטיות.

יש לזכור כי טקסט ספרותי לילדים נכתב על ידי אדם מבוגר אבל נמענו, בלי קשר לגילו של הקורא הריאלי, הוא ילד. כלומר, הטקסט הספרותי לילדים מכיל בתוכו נקודת ראות כפולה: נקודת הראות הבוגרת בצד זו הילדית.

מבוגר הקורא בטקסט לילדים מקיים בתהליך הקריאה מגע עם נקודת ראות כפולה זו. הוא קורא בטקסט שלא "נועד" לו, אבל נכתב על ידי מבוגר כמוהו.

פער זה, בין גילו של הקורא המבוגר בספרות ילדים, לגיל הקורא המיועד, היוצר את נקודת הראות הכפולה מהווה גורם מרכזי בתהליך הביבליותרפויטי המתרחש באמצעות ספרות ילדים עם ילדים ועם מבוגרים כאחת.

טקסט לילדים מקיים בתוכו דיאלוג בין "קול" של מבוגר ל"קול" של ילד,

ולפיכך תהליך הקריאה בו מאפשר היווצרותו של דיאלוג דומה אצל הקורא.

בתהליך הקריאה הקונקרטי יכול דיאלוג כזה להתקיים בכמה אופנים: א. במצב בו מבוגר קורא לילד, או מהווה שותף ומתווך בתהליך הקריאה, נוצר הדיאלוג בין הילד הקורא - שומע לבין המבוגר - מתווך דרך "קולו הכפול" של הטקסט.

ב. בקריאה ללא תיווך של ילד בספר יכול להיווצר דיאלוג בין עולמו הפנימי של הילד לבין קולו הכפול של הטקסט.

ג. כשמבוגר קורא בטקסט שנכתב לילדים (בתיווך או בלעדיו) יכול להיווצר דיאלוג בין קולו הילדי של הטקסט לבין ה"ילד הפנימי" שלו, הילד שהיה, ולקשר אותו למבוגר.

כל אחת מאפשרויות דיאלוג אלה היא בעלת ערך תירפויטי, כיון שהיא יוצרת מגע חי בין רבדי נפש שונים באמצעות "קולות" שונים ומאפשרת את קיומם הדיאלוגי. הדיאלוג שנוצר יכול להציע תחליף "בריא" לאיזורי נפש מודחקים, היכולים להוות מקור לקונפליקטים ומצוקה נפשית.

הדרכים לעורר דיאלוג כזה באמצעות טקסט, ולתיעולו לתכלית טיפולית, אלה הן המיומנויות להן נזקק הביבליותרפיסט, ואותן הוא רוכש בתהליך הכשרתו המקצועית.

ברצוני להרחיב מעט בשאלת בחירת הטקסטים המתאימים לדיאלוג

טיפול בביוליתרפיה, כיון ששאלה זו נוגעת ישירות לנושא הדברים כאן. תהליך הקריאה בטקסט ספרותי הוא תהליך אינטימי. המדובר כאן במפגש יחודי ואישי עם טקסט, גם כשהוא מתרחש במסגרת קבוצה, ולפיכך לא ניתן להצביע על טקסט אחד הנכון ומתאים בכל זמן ותנאי. גם החלוקה הז'אנרית של טקסטים ספרותיים לילדים (שיר, סיפור, אגדה וכו') איננה חופפת לבעיות העולות משאלת התאמת הטקסט לאדם מסוים. יש להבהיר אמנם כי אופי הז'אנרי של טקסט קובע את אופי דיבורו, כלומר מייחד את קולו, וניתן לומר כי יש אנשים הנוטים יותר לדיבור שירי, כאלה הקשובים ונענים יותר לדיבור ריאליסטי וכאלה שעולם הדמיון הוא בעל כח משיכה מיוחד עבורם.

החלוקה הז'אנרית יכולה איפוא לסייע בשאלת ההתאמה של טקסט לאדם מסוים או לבעיה מסוימת, אבל אין היא יכולה למצות את שאלת ההתאמה של טקסט ספרותי לטיפול בביוליתרפויטי. ברצוני להעמיד כאן כמה הבחנות עקרוניות ה"חוצות" את השאלה הז'אנרית ומבהירות את עמדתי בשאלת בחירת הטקסטים המתאימים לטיפול.

טקסטים ספרותיים לילדים ניתנים לאפיון באמצעות כמה מימדים: אמנותי - חוויתי, בידורי, חינוכי ולאחרונה אנו פוגשים בריבוי של

טקסטים בעלי מימד טיפולי מוצהר. למימדים אלה יש קשר אימננטי לאופיו הדיאלוגי של הטקסט, המהווה אבן בוחן מרכזית בתהליך הבחירה שלו להתערבות טיפולית. על מנת שחלוקה זו תסייע לנו בסיווג טקסטים יש להדגיש כי אופיו של טקסט ספרותי ספציפי נקבע בהתייחס למידת הדומיננטיות של כל אחד מהמימדים הללו בתוכו, וכמעט שלא קיימים בנמצא טקסטים בעלי מימד "טהור" אחד. יחד עם זאת שאלת הדומיננטיות קובעת במידה רבה את אופי הטקסט ואת אפשרויות הקריאה שהוא מציע.

טענתי היא כי הטקסט המתאים ביותר לטיפול בביוליתרפיה, הוא הטקסט האמנותי - חוויתי. זאת מכיון שהדיאלוג בינו לבין הקורא יכול להיווצר כבר בשלב הקריאה הבלתי אמצעית (ללא תיווך) דרך תהליכי ההזדהות והאמפתיה העשויים להתקיים בעטייה של החוויה הרגשית שבכוחו לעורר. טקסט כזה הוא גם "מרווח" יותר והוא מכיל יותר מאפשרות קריאה אחת. הוא מאפשר "כניסה" אליו ו"ציאה" ממנו בהתאם לצרכיו ורצונו של הקורא ואינו אוכף עצמו עליו. תהליך דינמי זה, המתאפשר בפעולת הקריאה, הוא גם מה שמקל על ההתערבות הטיפולית. טקסט חינוכי, או אפילו טיפולי, המכוון עצמו מראש למטרה זו, מתרחק ממימד החוויה

האותנטית ולכן אינו מתאים להתערבות טיפולית, זאת למרות כוונתו המוצהרת לעשות כן. ניתן לומר כי טקסטים כאלה "מגבירים" באופן קיצוני את קול המבוגר הדובר אל הילד בטקסט, על חשבון החוויה. הם מדברים מעל הילד, או אפילו אליו, אבל לא אתו, ולפיכך אינם יוצרים דיאלוג. הם מספרים על הדברים אך לא מממשים אותם. טקסטים כאלה הם בעלי אופי מונולוגי, וכשהם מנסים להשפיע באופן ישיר על התנהגות ניתן אף לכוונתם מניפולטיביים.

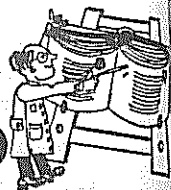
הטקסט הבידורי הוא הקוטב הנגדי אולי של הטקסט החינוכי או הטיפולי. טקסט כזה מעמיד במרכזו לא דיאלוג, כי אם "פיתוי". הוא יכול "להתילד" כדי למשוך את הקורא הצעיר, או לקרוץ לו מאחרי גבו של המבוגר. בכל מקרה הדבור הדיאלוגי נעדר ממנו.

עם כל זאת יש לזכור ולהזכיר כי בטקסט אומנותי - חוויתי יכול להתקיים גם מימד בידורי חינוכי או טיפולי. מימדים אלה יכולים להוות חלק מה"תחבולות הספרותיות" באמצעותן מממש הטקסט את עצמו. כל עוד מימדים אלה אינם מהווים מטרה לעצמה הם יכולים להוות חלק אימננטי מהמירקם האומנותי של הטקסט. לשון אחר - טקסט אומנותי יכול "לבדר" (ע"י הזמור למשל) להנות, לספר על מניעים

פסיכולוגיים או על ערכים, אבל אין הוא הופך חלקים אלה לישות העומדת בפני עצמה, ואיננו משתמש בהם לתכליות מניפולטיביות ישירות כמו "לבדר ולהצחיק בכל מחיר" "לחנך ללמד ולהעביר ערכים" או "לעבד נושאים רגשיים ולטפל בהם".

יתר על כן, בסיטואציה טיפולית ספציפית יתכן שימוש גם בטקסטים מניפולטיביים או מונולוגיים, זאת בתנאי שהביבליותריפיסט מודע לאופיו של תהליך הקריאה המתאפשר באמצעותם, ויכול ליצור באמצעותו דיאלוג טיפולי. אבל עם כל זאת יש לחזור ולהדגיש כי טקסטים ספרותיים שהקריאה הספונטנית בהם מאפשרת מגע עם חומרי נפש פנימיים תרומתם היא גם הגבוהה ביותר להגינה הנפשית של הקורא ולהתפתחותו התקינה, ולפיכך אלה גם הטקסטים המתאימים ביותר לטיפול בביבליותריפיה.

בדברי כאן ניסיתי להאיר מספר נקודות מרכזיות הקשורות לביבליותריפיה בכלל ולקשר שלה לספרות ילדים בפרט. עשיתי זאת מתוך רצון להבהיר את ייחודו ונפרדותו של תחום זה מתחומים קרובים אחרים העוסקים בתיווך בין קורא לבין טקסט ספרותי, בלי לותר על הרצון להצביע על האופן בו יכולים עקרונות הביבליותריפיה לתרום לכל פעולה בה נפגשים מבוגר וילד עם טקסט ספרותי לילדים.

סיחודה

הצעות ודרכי למידה עם יצירות ספרותיות (מז'אנרים שונים)

מאת: הרצליה רז

המוטיב המשותף לפולם הוא "פחד וחרדה".

השיר "לבדי" מאת מרים ילן-שטקליס¹ מציג ברמה הפשטנית שלו, בעיה טיפוסית של ילד רך. "לבדיתי לבדיתי ובכיתי" הוא ביטוי בשפה ילדית, שבזמנו, כשנכתב ע"י המשוררת לראשונה (לפני 50 שנה), גרם למבוכה למוציאים לאור. אין מלה תיקנית כזו בלשוננו, אז הקפידו על לשון גבוהה ותיקנית בספרות כולה ובספרות הילדים בפרט.

כיום, משפלשה הלשון המדוברת לספרות, הפכה המלה "לבדיתי" לביטוי שגור בפי כולנו, זהו ביטוי לשיא הבדידות.

ילד רך (בן 5-0) אינו מסוגל להיות לבדו. הוא זקוק לקשר הפיזי עם המבוגר. כל "לבד" אצל ילד רך הופך להיות מקור לחרדות ופחדים וביטוי לבדידות.

השיר "לבדי"

גנת, או אם לילד רך, עשויה לקרוא שיר זה, לחזור ולקרוא. קריאה חוזרת חשובה מאד לילדים. היא מרכזת את הקשב שלהם ונותנת להם סיפוקים. כי שיר החוזר שוב ושוב הוא כבר מוכר וידוע ולכן גם חביב.

ילדים רבים עשויים להסביר ולארגן את הפחדים שלהם מנטישה באמצעות השיר הזה.

בקריאה יש לשים לב לשפע סימני ההפסק שבשיר. כמעט כל שתי מילים מופסקות. בכך נתנה המשוררת ביטוי מהימן לדרך דיבורו של ילד רך. משפטים קצרצרים. הילד שבשיר חרד ולכן ישן בו הרבה שלוש נקודות (...) ביטוי לאי שקט וצפייה, סימני שאלה וסימני קריאה.

יש לשים לב לתיזמור של היצירה, היא גדושה בהגייה היוצרת תחושת בכי. אה, די, או, אי... בזמן הקריאה חשוב שהשומעים יקלטו את מצלול הבכי המסתתים במילים "לבדיתי, לבדיתי ובכיתי".

אם תהיה שיחה בעקבות הקריאה (זו אינה חייבת להיות תמיד, לעיתים כדאי

אפילו לא לשוחח, אלא להציע: "בואו נחשוב מה עשה לנו השיר".
כדאי להפנות אותה למשחק תפקידים של ריאליזציה. השאלות תהיינה "חוץ
ספרותיות" כגון: "למה אמא הלכה? לאן היא הלכה? מתי היא תחזור?"
השאלות מזמינות את הילדים להפנים את הסיטואציה ולתת ביטוי לרגשות
נטישה שהיו להם ברגעים מסויימים ריאליים. בסוף המפגש עם יצירה זו - כמו
עם הרבה יצירות ספרותיות, כדאי להציע משחק-תפקידים.
"כעת אמא חזרה, מי רוצה להיות אמא? ומי יהיה הילד שאמר: "לבדיתי, לבדיתי
ובכיתי...?" אמא - מה את רוצה לספר לנו?" מתוך נסיוני אני יודעת עד כמה
מעניין לשמוע מה הילדים מספרים כאמא מצטדקת.
מכיון שאחד האמצעים החינוכיים החשובים ביותר לגימוש עמדות היא הספרות,
חשוב לסיים את העיסוק בשיר, במצבי הזדהות כפולים. על הילדים לנסות להבין
גם את אמא שנאלצה ללכת ולא רק להפנים את מצב הבדידות והנטישה של
הילד הבוכה.

שיר זה עשוי להיות בן-זוג מעניין לשיעור השוואה בכתות ג' ד'.
המורה תכתוב על הלוח שורה של שטקליס ללא מלים, רק תעתיק את הצורה
הגראפית, כלומר במקום מלה קו, וכך תרשום שורה של ל, גולדברג 6 בתים של
שש שורות ללא מלים, וכך תובלט הצורה הגרפית בשני השירים.
וזוהו בערך מערך שיעור שחזרתי עליו בהצלחה עשרות פעמים.
פתיחה: "היום נעסוק בהשוואה של שתי יצירות. הנה אכתוב לכם אותן על הלוח:
הלוח

"לבדי" / מרים ילן | "אני לבדי בבית" | לאה גולדברג

שתי היצירות הן של שתי משוררות שחיו באותו זמן ושתיהן כבר מתות.
הסיפור שבהן הוא על ילד (בן) שנשאר לבד בבית.
אתם רואים, כתבתי על הלוח את שתי היצירות, בלי מילים, רק סימון השורות.
היום נשחק במשחק-חידה, ומכיון שאתם גדולים, אשאל מיד שאלה:
א. מי יכול להשאר לבד בבית ומי לא יכול?
ויכוח על יצירות אלה שהילדים עוד לא קראו, מזמן להם אפשרות לחשוב על כך
שיצירה ספרותית אינה רק תוכן, ועיקרה לא רק בספור שהיא מספרת.
צורת הכתיבה של כל יצירה משמעותית, ויש צורך לשים לב לאורך השורות
ולסידור שלהן.

תוך כדי שיחה מגיעים התלמידים למסקנות ביחס לאורך השורה והפיסוק
(כמובן שהמורה מנווטת בשאלות-עזר). בדרך כלל הסיכום הוא שהיצירה מימין
היא של ילד קטן ומבוהל ולכן השורות קצרות ובאורך משתנה, והיצירה
שמשמאל היא של ילד יותר גדול היודע להגיד דברים מסודרים ו"מסודר לו"

(עפ"י דברי הילדים) ולכן גם פחות קשה לו להשאר לבד. בסוף דיון כזה אני מציעה לכל תלמיד ותלמידה לבחור נוסח אחד מן הלוח ולחבר על-פיו יצירה שהנושא שלה - "נשארתי לבד". רק לקראת ההפסקה יקבלו התלמידים את המילים של היצירות על גבי דף משוכפל (כתובות ומנוקדות ברור).

שאלה לבית יכולה להיות:

1) מניין יודעים, בשיר מימין, בן כמה (בערך) הילד?

2) בן כמה (בערך) הילד שבשיר משמאל? - הוכיחו!

שאלות אלה עשויות להיות גם שאלות פתיחה לשעור השני אבל אפשר גם לפתוח שעור שני בקריאת דברי הילדים.

קדיאה שניה ביצירות (שאינן אלא יצירות שיריות מובהקות). במשך הזמן יכירו הילדים את המושג "שיר-סיפורי" שהוא השם המתאים ליצירות מסוג זה, המרובות ביותר ב'מקראות' של בית הספר היסודי.

אפשר לבקש שישומו לב לחמש שורות שוות וארוכות בשיר מימין, כמעט כמו כל השורות בשיר משמאל. התשובות בפי הילדים מסתכמות בכך: "כשהילד הקטן מדבר אל הדובון שלו, הוא מדבר כמו שאמא שלו אומרת לו, - "דב כמוך אסור לו לבכות, גם על הדלת אסור להכות"... ואז, מפני שהוא אמא, הוא מדבר ארוך ומסודר כמו אמא, אבל אחרי רגע הוא שוב מפחד נורא ואז הוא בוכה ומרגיש עצמו קטן והשורות מבלבלות וקצרות.

ובשיר משמאל - "מדוע הילד לא הלך עם אמא לסבתא שלו?"

התשובות (בדרך כלל) "כי הוא רצה לנסות כמה הוא יכול להישאר לבד.

הלא הוא כבר בכתה ג, ד' (כמונו!) והוא רצה להראות שהוא יכול".

"השיר מספר שהוא באמת יכול!"

"לא כל כך. כן ולא. הוא אומר שהוא לא פוחד אבל הוא קצת פוחד. הוא קצת עצוב, כמו הזבוב על החלון. כאילו לא אכפת לו שאמא הלכה אבל בסוף הוא כאילו מבקש:

"מתי כבר אמא תשוב?"

כל אחד מהשירים מזמין לפעילויות נוספות. בעיקר לטיפול בארגון המיצלול, החריזה והקשר בין התוכן לצורה. אבל בנושא שלפנינו חשוב להזמין את הילדים לאמפטיה (להפגמת המצבים הריגשיים). לארגון החומר הריגשי באמצעות סיפור אישי, או חזרה אל היצירות שכבר כתבו לפני שקראו דברי המשוררות. ולמשחקי-תפקידים "תוך-ספרותיים" אמא-ילד ולמצבי תפקידים "חוץ-ספרותיים" כגון: מה חשב כל אחד מהילדים כשנשאר לבדו, מה סיפרה לו אחת מהאמהות כשחזרה?

עצם העיסוק ביצירות, הדבוב באמצעותן ומשחקי התפקידים שבסוף - כולם מזמנים עבודה טיפולית לגבי פחד מנטישה.

בשיר-הסיפורי של מרים ילן-שטקליס: "מעשה בחתול ובשוטר" (3) ישנו מצב של "ללכת לאיבוד". מצב היוצר חרדות ופחדים ובדרך כלל מתבטא בתוקפנות. המשוררת אירגנה את המצב בתוך יצירה רבת הומור ובכך הוציאה מהסיטואציה המפחידה את יסוד האימה.

באמצעות ההומור יכלה גם לסיים את השיר-הסיפורי שלה בלי תוקפנות. במציאות, כולנו מכירים מצב של מבוגרים שילדים הלכו להם לאיבוד. (אם על תוף הים, אם בבתי חברים ואם ברחוב). תמיד תמיד אשמים המבוגרים, כי הם האחראיים לחיי הקטנים. אבל, כשהם מוצאים את האובדים נוצר, בדרך כלל, תיסכול והמבוגרים גוערים, מכים, מענישים את הילדים, במקום להעניש את עצמם.

יצירתה זו של המשוררת נגמרת כך: "ודי, הלכנו הביתה, אני ואמא שלי והשוטר-הלך. והחתול ברח. ודי, הלכנו הביתה". כל מה שרצתה המשוררת ללמד את הגדולים לקח, כתבה בשורות המסוימות האלה. כדרכה של המשוררת לא הטיפה מוסר והסתפקה ברמז מחורז. הומור הסיטואציות של ילדה קטנה העסוקה בזנב החתול ולא מבינה כלל באיזו סכנת נטישה היא מצויה, הוא המרכיב המרכזי ביצירה. השוטר שואל לענין הילדה משיבה שלא מן העניין עפ"י העיסוק המטריד אותה. הבדל הגישות והמצבים בין הילדה הקטנטונת והשוטר הגבוה "היו לו רגליים מהים עד ירושלים" והשוואת שפמו של השוטר לשפמו של החתול "ושפם לא היה לו..." הם היוצרים הומור מרכזי למצב. עד כמה הילדה קטנה, למדים אנו מהתשובות שלה לשוטר. הוא שואל: "איפה אמא?" והיא עונה על החתול שברח. יצירה כזו העוטפת בהומור מצב מפחיד מאד, היא יצירה טיפולית מיסודה ואפשר לעסוק בה בגילים שונים כשבכל גיל יהיה המפגש אתה אחר.

"הנמר שמתחת למטה" | נורית זרחי

השיר מציג מצבים מוכרים להרבה ילדים, והמתואר ביצירות ספרותיות רבות. החורים מבינים את העולם עפ"י דרכם, בשל נסיונם בחיים ובשל גילם והעולם הפנימי המאורגן כבר בתוכם. הילדים עדיין חסרי נסיון ומחפשים דרך לבנות את ה"אני" הפנימי שלהם שהוא עדיין מסוכסך ומבוהל.

חורים ששכחו איך היו קטנים שוגים לעיתים קרובות. שירה של נורית זרחי מעמיד מצב של חוסר ישע. הילדה מתעוררת בלילה, החושך מפחיד ויוצר מפלצות. הפחדים שלה מציירים נמר מתחת למיטה. אצל ילדים אחרים אלה

שודדים, מכשפות או בעלי-חיים אחרים.
ההורים מסבירים באופן רציונלי גם בבית הראשון, גם בבית השני וגם בבית השלישי.

הילדה מסכימה מבחינה שכלית-רציונלית "אני יודעת שזה נכון מה שאמא אומרת, מה שאבא אומר"... אבל בין השכל (הרציו) לבין האמוציות (הרגשות, הפחדים, הרצונות) המרחק רב. הוא רב גם אצל המבוגרים אבל הוא הרבה יותר גדול אצל ילדים והוא גדל והולך אצל כולנו במצבי פחד וחרדה.
וכך מסיימת הילדה המפוכדת בשיר "אבל איך זה יכול לעזור כשמתחת למיטה יש נמר?!"

במצב של פחד וחרדה אין לשכל שליטה. יש הכרח לטפל במצב עפ"י הצורך של הנמען. לדוגמא, כיצד יכלו ההורים לעזור לילדה הזו? - זו שאלה מצויינת בשיעור שעוסקים בו בשיר.

מבוגרים עשויים ללמוד מפי הילדים תשובות מצוינות בנידון. צריך להשאיר על ידה ולא ללכת; מוכרחים למצוא שומר או שמרטף; אולי שיהיה לה כלב שישמור עליה; אולי לשים לה במיטה נמר-צעצוע וזה יעזור; אמי שמה לי סכין מתחת לכר: יש לילדים עצות רבות ומי כמוהם חכמים ובעלי נסיון.
בסיפורו הקטנטן של עודד בורלא "הנמר הקטן"⁶

ישנו סיפור על יתום. הנמר הקטן נשאר יתום. כדרך של בריות מרחמים עליו והוא שונא את זה (כמו שכל ילד וכל אדם שונא שמרחמים עליו). ברגע מסויים הוא מחליט להתעשת. די "נשבר" לו מלחפש מה שאינו יכול למצוא, ו"נשבר לו" מרחמי כולם. ומכיון שהוא נמר, בסיפור הוא נשאר בעל-חיים נמר, אבל בעבודה טיפולית עוסקים במצב ריגשי של נמר. הרי ברור שהסופר בחר דווקא בנמר כי הוא סמל לתעוזה. ובכן ברגע שהנמריות הפנימית מתחזקת, הנמר שבסיפור כבר לא נמר-ילד כי אם נמר-איש, והוא מנצל את יכולתו (הגופנית, הרוחנית והנפשית) ומותר את בעיותיו "והוא גדל והיה נמר חזק וגבור וחכם"... "והיה גם טוב".

סיפור כזה הוא מזמן מעולה לעבודה יצירתית רבת פנים. אפשר לשחק אותו, לצייר ולכיר אותו, לכתוב לו ליווי מוסיקלי, לחבר כדוגמתו סיפור על ילד או ילדה, אפשר לחבר לו סוף אחר, והילדים אוהבים לסיים בכך שפתאום ההורים שלו חזרו אליו.

הסיפור "המיפלץ"⁶ מאת הרצליה רז.

זהו סיפור מחרוזת על יסוד נונסנס כמו כל הספר. האח הגדול מספר על אחותו המציירת ומקשקשת בצבעים חזקים. האחות "היצירתית" מצליחה ליצור מיפלץ ענק הצומח וגדל לעיני הילדים והוא מתחיל לבלוע את העולם. גודלו של

המיפלץ, עצמתו, רשעותו, מוצאים ביטוי במיצולול הקשה שבחריזה. רק כשהאח והאחות מתאחדים לפעול במשותף כנגד המיפלץ המפוחלץ, הם מצליחים לגבור עליו. הסיפור נגמר בכך שהמיפלץ חוזר למימדי ציור שבמחברת. והאח מספר:

"ומאז מסתפקת אחותי במיפלצות רגילות וכאלה שזוחלות מתוך העיניים על הרף וחוזרות בחזרה כשמוחקים אותן. רק כאלה מספיקות לה כבר. בינתיים" במיפגש עם לומדים (מכל הגילים) שאלה ראשונה שאני נוהגת לשאול: "למי בעצם, מתאים הסיפור הזה?"

הצעירים (עד כיתה ג') עונים: "הוא מתאים לנו. גם אנחנו מפחדים ממיפלצות". תלמידי ג'-ו' אומרים: "לאחים הקטנים שלנו, כי הם מפחדים ממיפלצות". תמיד ישנם לומדים בכתות אלה שיודעים גם לאמור: "כולם מפחדים ממיפלצות, אעפ"י שיודעים שזה רק כאילו, זה רק בסיפורים, באגדות ובחלומות".

תלמידי ו'-ח' טוענים שזה "סיפור-משל" על מיפלצות שבני האדם יוצרים, למשל, בפוליטיקה. מי יצר את סאדאם חוסיין? ומי עשה את היטלר? ואז הם מביאים שורה של "רעים" ומיפלצות לפי דעתם, לטענתם, בסיפור אפשר להקטין מיפלצת עד שהיא לא מזיקה יותר, במציאות - המצב אחר. תלמידים אלה, המתבגרים, מתייחסים לסיפור באופן ערכי ופילוסופי ורואים בו השתקפות של מצב קיומי. כדי שתלמידים בוגרים ירצו ויוכלו לעסוק בסיפור מסוג זה, הוא צריך להגיע אליהם בסטנסיל לא מנוקד. הסיפור הזה "סיפור-משל" ושכמותו, מזמינים לפעילות אמנותית של משחקי-מחול, ליווי מוסיקלי והכנת תפאורות. סיפור כזה מזמין לפעולה יצירתית כגון: בניין מיפלצות, תחפושות שונות, וציורים.

אוסף היצירות העוסקות בנושאים של חרדות, פחדים ותוקפנות כתוצאה מהם, הוא עצום. הגיל שבו החרדות והפחדים הם חלק ממשי ביותר בתי האדם, הוא גיל הנעורים.

העוצמה של החרדות בגיל זה דומה לעוצמת מצב זה בגיל הרך, רק הנסיבות שונות. גיל הנעורים חרד בעיקר מפני מחלות ומוות. התעצמות "האני" לכדילה ולעצמאות תובעת בגיל הנעורים הרבה מאד אנרגיה (גופנית, רוחנית, נפשית). נסיון החיים שרכשו להם מספיק כדי שידעו על אימת המוות, הבלות, החולי והנכות (כל אלה עדיין אינם מעסיקים ממש ילדים צעירים) אבל נסיונם לא מספיק להם כדי לעמוד בלחצים הבאים מבפנים (מתוכם), והמצואות התובעת מהם התייחסות לעולם הסובב.

לקראת גיוס, בעת מלחמה, בשעת מצוקות ומשבר במשפחה (חולי, מוות, זיקנה) הם נכנסים ללחצים שאינם יודעים לפתור. תופעות הסמים, ההתאבדות ומחלות הנפש למיניהן, הן סימנים תוקפניים של מצבי החרדה של בני הנוער.

הספרות עשויה להיות אמצעי קשר בין המחנך ותניכיו; כלי לפיתוח דיון ושיחה.
היא עשויה להיות אמצעי טיפולי לפסיכולוג ולפסיכיאטר.

הספרות בגיל הנעורים, יכולה לזמן דיון פתוח בעניין שאי אפשר לדון עליו בשום
אופן בשיחה גלויה ורגילה. כי זהו גיל "סוגר תריסים" ואינו נוה לספר על עצמו
או לגלות את עצמו, בעיקר לא בתנאי חבורה.

בעזרת דיון בגבורי היצירה ובבעיותיהם, עשויים בני גיל הנעורים להבין ולהפנים
עובדות ומצבים המעסיקים אותם. בפרט אם משאירים להם הזדמנות "לעשות
חושבים" בלא לתבוע מהם התייחסות ישירה.

דוגמא: הבלדה "על שלוש היונים הלבנות" - ז

"בלדות" בשל המבנה "המשברי" שלהן ועולמן הרומנטי - מתאימות מאד לבני-
הנעורים. הגבורים בהן הם גבורי-על: אוהבים עד מוות, שונאים עד מוות, נאמנים
עד מוות. הם מהווים דמויות הזדהות לבני הנעורים המאמינים שאין לבחור
בדרכי וויתורים. הם מאמינים עדיין שיוכלו לשנות עולם, אם ידבקו ברעיון בלא
וויתור, בלא קומפנסציות. לנושא הוראת הבלדות יש מקום מיוחד ורחב. כאן
ברצוני להדגים טיפול ביצירה אחת בלבד. יצירה בלדיסטית המכילה מרכיבים
טיפוסיים לנושא: פחדים, חרדות ותוקפנות.

בבלדה זו הסיפור שייך לעולם החלומות והמעשיות. הגבורה היא נערה בגיל
"טרום-התבגרות", גיל המרבה בהזיות בהקיץ. היא ניצבת מול הראי (ראי-הנפש)
ומבקשת תלום של יונים. היונה - כסמל ל"שליח" מצויה כמובן בסיפור המבול.
היא אינה מבקשת יונה אחת בלבד (תלום אחד) אלא - שלוש יונים. המספר
"שלוש" הוא מספר מאגי והוא קשור למיתוסים, למעשיות ולאגדות. שלוש יונים
צחורות פורחות מתוך "ראי הנפש" של הנערה. היא מפריחה בבת אחת שלושה
חלומות ומבקשת באמצעותם את "טבעת האושר". "טבעת האושר" זה יסוד
בלתי מוגדר, גם הוא שייך לעולם החלומות בלבד. המשורר מתאר את דרכי
מעופן של היונים (של החלומות). תלום אחד נלכד ע"י הלילה (שהוא מונפש
בשיר, כמו אוברון-מלך-הלילה אצל שייקספיר). הלילה תולה את היונה האחת.
החלום האחד נצמט! החלום השני נלכד ע"י השחרית. האורות הראשונים של
היום, שהם מונפשים כ: "זהרור-אדום" חנק את היונה (בחלום) השני. החלום
השלישי תעה ביער. היער האפל והמסוכן ביותר הוא "יער החיים". שם, ביער
החיים תעתה היונה (החלום השלישי) ולא ידעה לחזור לשולחתה, כי לא מצאה
דרך ביער הזה. השיר נגמר בקבורה של חלום שלוש היונים; החלום על
"טבעת-האושר" נגמר. הוא מתואר בחיזורונה של הנערה ובנרות הצהובים (סמל
נרות למראשותי המת). אבל, הנה נולד בראי הנפש חלום חדש "בראי רוטטים
שלושה צללים, יונים צחורות כנפיים". כביכול אומר המשורר לנערה החוזת:

"המשיכי לחלום נערונת; חלומות הם עולים יפה, אבל הם אינם מצויים כפתרון לחיים".

בלדה זו מעמידה עולם של פחדים המצויים בדרכי החיים. המאבק היומיומי עם יום עולה, קשה מאד לאנשים במצבי משבר. הבוקר הוא תמיד שעה קשה למי שמפחד מן היום. הנערה החולמת מתקשה כנראה לעמוד ולהתמודד עם "הזהרור האדום" של השחרית.

הלילה מלא חרדות ופחדים. גבורת הבלדה הזו "מתה" מפחד בלילה. החלום השלישי גם הוא אינו עומד במציאות החיים, כפי שאף חלום ושום הזיה אינם מסוגלים להתמודד עם מציאות החיים. באמצעות טיפול בגיבורת היצירה, עשויים בני הנעורים לעמוד על יסוד ההזיה שהוא כל כך רב וטיפוסי לגביהם; וגם על הפער שבין הבריחה לחלומות ולהזיות ובין מציאות של החיים. בלי מאבק בתוך המציאות עשויים החלומות להצמת ולקמול.

יסוד הצבעים מאד מרכזי בבלדה שלפנינו. יש מקום לטפל בנושא תוך דיון בסמליות הצבעים המוזכרים בשיר. חשוב לעשות זאת על רקע משחק צבעוני מקדים עם הלומדים. צבעים - הם יסוד ריאלי (צבעי הספקטרום). צבעים בטבע; צבעי בגדים וחלקי לבוש. מה הוא יחסו של כל לומד לצבע מסויים - הוא נושא חשוב העשוי להיות "סגור" בפני המחנך.

תוך דיון בסמליות הצבעים שבבלדה, לומדים בני הנוער להבין שלצבע יש מיטען ריגשי ומשמעויות סימליות.

הבאתי בפרק זה דוגמאות מעטות בלבד לנושא רב-פנים ורחב. חשוב לזכור שעניין זה עולה ומטופל הרבה בז'אנר של סיפורי-עם; בעיקר במעשיות ואגדות.

ביבליוגרפיה:

- 1) לבדי - מרים ילן-שטקליס. בתוך: שיר הנדי. הוצאת דביר.
- 2) אני לבד בבית - לאה גולדברג. בתוך: צריף קטן. הוצאת ספריית פועלים.
- 3) מעשה בחתול ובשוטר - מרים ילן-שטקליס. בתוך: יש לי סוד. הוצאת דביר.
- 4) הנמר שמתחת למיטה - נורית זרחי. בתוך: הנמר שמתחת למיטה. הוצאת מסדה.
- 5) הנמר הקטן - עודד בורלא. מתוך: חופן של שירים - פרויקט "יחס" 1974.
- 6) המיפלץ - הרצליה רוז. בתוך: מחברת הקישקושים של אחותי. הוצאת עם עובד 1981.
- 7) 'על שלוש היונים הלבנות' - איציק מאנר (תרגום: בנימין טנא) בתוך: שירים ובלדות. הוצאת 'על המשמר'. (תרגום: בנימין טנא) בתוך: שירים ובלדות. הוצאת 'על המשמר'.

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

ספרות ילדים היא ספרות*

מאת: מרים וינברגר

כותרת המשנה של הספר: "בחינה ביקורתית של מגמות מושגים ומוסכמות", לטעמי ניתן לכנות אותו: "המאטיקה של ספרות הילדים בשנות האלפיים". יחודו של ספר עיון וחקר זה, בשיטתיותו המבוססת, ובחתירתו למטרות של מסקנות מחיבת, הכרות עקרוניות, ובעיקר, לקאנוניזציה של ספרות הילדים ושל חיקרה. ניכרת בספר התמסרותו הסוחפת של מחברו, ד"ר ש. הראל, ראש מרכז ימימה לחקר ספרות ילדים ולהוראתה, לטיפוח ענף חשוב זה בתרבות האדם והעם. בולטת ידענותו, שיטתיותו, ואישית - מוכר לי ה"ארוס הפדגוגי" המוקרן משלמה כלפי חברי הצוות במרכז זה, שהוא מוקד לעשייה תרבותית ולפעילות חינוכית ברוכה.

על אף היות הספר "ספרות ילדים היא ספרות", ספר מדעי, שיטתי, משופע בידע, אין הוא מנוטרל לחלוטין ממגמתיות מסוימת. אך, יורשה לי להעיר שמגמתיות זו "טהורה" ומבודדת בעיני. זוהי שאיפתו של הראל לעצב בחוקרים, במלמדים, ובקוראים, יחס מכובד, רציני, ידעני, משוחרר משתלטנות כלפי ספרות הילדים, שהיא ספרות לכל דבר. מקובל עלי טעונו של הראל שחיקרה של ספרות הילדים מצריך הבנה, ידע, שיטתיות, ארגון, הצמדות לנורמות למודלים ולאפריטים מחקריים. גם תביעתו המוצדקת לעיצוב בלי מחקר קונצפטואליים ומתודיים חשובה בעיני ביותר, וזאת בשל הנטייה לגמד את ערכה של ספרות הילדים לעומת הספרות הקאנונית.

פיק א' עוסק במיפוי היסטורי כרונולוגי ומגדיר של מגמות ושיטות בחקר ספרות הילדים האירופאית, האמריקנית והאוסטרלית, במשך כמאה שנה, תוך איזכור חוקרי ספרות הילדים הבולטים בכל תרבות לשונית בשפות הדוברות גרמנית, אנגלית והולנדית.

* שלמה הראל, ספרות ילדים היא ספרות. הוצאת מרכז ימימה, בית ברל 1991.

כמו כן, מוזכרים בו ראשוני חוקרי ספרות הילדים העברית, אפיון דומה יש לפרק
החמישי הסוקר את התשתית האידאית המונחת ביסוד הכנה פרסום והפצה של
מקראות ספרותיות לילדי ישראל.

פרק רביעי נושא הקשר בין מסרים סוציאידאולוגים לבין ספרות ילדים, ורובו
עוסק בספרות הילדים הגרמנית המגויסת בצל המשטר הנאצי, בעיקר בגרמניה
ובגרורותיה, אך משתמעות מתוכו השלפות ומסקנות לגבי ספרות ילדים
אינדוקטרינטיבית במשטרים לא דמוקרטיים - בכלל.

פרק שישי מוקדש לקשר בין ספרות יפה לילדים לבין המסרים העיוניים
ההגותיים המשתמעים ממנה. מזהיר מפני העמסת השקפות עולם ואידאולוגיות
חוץ ספרותיות - על חקר ספרות ילדים, ויש בו פולמוס, שלא זו הבמה לפרטו.
את עיקר סקירתו מבקשת אני להקדיש לפרק השני, שהוא מוקדו המחקרי
הקונצפטואלי והחדשני מדעי - של הספר: "ספרות ילדים היא ספרות".
בנוסף לספרה החשוב והמועיל לכל מי שחוקר ספרות ילדים, שכותרתו "סוגיות
וסוגים בשירת ילדים" התברכנו במחקר יסוד נוסף באותו נושא, המתייחס לכל
הסוגיות החשובות בספרות ילדים.

פרק זה הוא אכן, בעיני, הפואטיקה של ספרות הילדים בשנות האלפיים. והוא
תקף לגבי ספרות ילדים עברית וגם לגבי ספרות ילדים אוניברסלית. הפרק
פותח בדילמת התכת המושגים "ספרות" ו"ילדים" ושואל: האם ההגדרה הגילאית
של קהל היעד, היא הקריטריון המאפיין את מובהקותה של ספרות הילדים? (וכי
למה אין קוראים לבלטריסטיקה הקאנונית "ספרות בוגרים", כלום גיל הנמענים
הוא מאפיין מספיק? הוא אמנם הכרחי, אך אינו מקיף, ואולי גם לא מהותי).
אך עיקרו החיקרי והמתודולוגי של פרק זה הוא עיצוב ויצירת מודל - אפארט
מדעי יישומי, לצורך בדיקה שיטתית וקטגוריאלית של ספרות ילדים.
מודל זה כולל חלקים אחדים:

א. ספרות ילדים וקשריה לתחומים המשיקים לה (עמ' 56)

יצירה, אסתטיקה ואמנות.

הוראה וחינוך לערכים.

תרבות ואידאולוגיה.

פסיכולוגיה והתפתחות מנטלית של ילדים (לשונית ואמוציוקוגניטיבית).

ב. מקומה ומיחדיה של הספרות לילדים בתור "הדב-מערכת" של הספרות
והיצירה הכתובה בכלל:

* מירי ברוך, סוגיות וסוגים בשירת ילדים, מטכ"ל, קצין. חינוך ראשי, 1985.

- ובו מיפוי מאבחן של ספרות ילדים בתוך ובמשלב עם הז'אנרים של ספרות קאנונית, סיפורת עממית, ספרות פעולה ובלשים, (טבלה בעמ' 55) שירי ילדים ושירה אידאית.

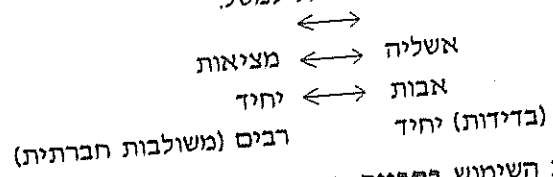
ג. הצעת נוסחה סכמטית - פרופילית של מאפייני הספרות לילדים ולנוער הכוללת פרמטרים אלו:

Thematics	T	תמטיקה
Pattens	P	תבניות
Languge	L	לשון
Rhythm & Rhyyme	R	ריתמוס וחריזה
Speaking Voice	V.S	דמות הגיבור/הדובר
Orientation	O	אוריינטציה ואפקט

בסיוע אפרט נוסחאי מתובנת זה, ניתן לבדוק את הרכיבים הפואטיים, המאפיינים הפרוסודיים, ואף את התקשורת בין הטקסט לקורא - במרבית היצירות המוגדרות כ"ספרות ילדים", אך תוקף תחולתו יפה גם לבלטריסטיקה ה"בוגרת" הקאנונית.

הראל מבחין בצדק, שלגבי ספרות ילדים יש הצדקה לדומיננטיות רבה יותר של הפרמטר הרגשי הקשור באפקט ההזדהות של הילד עם המתואר - מיוצג בציורה, והמדגיש את מרכזיותה של החוייה, האמורה לנבוע מעולמו הממשי (או הדמיוני) של ילד תוך השקפה לתחומי התעניינותו - כלומר עליה להיות רלוונטית לעולמו של ילדים.

בתחום הדיון בתבניות, הקשרים, ארגונים וקוהרנטיות מציין הראל שאת הדרכים היעילות היוצרות מגע ונגישות לקריאתם של ילדים היא השימוש בתבנות העלילתי, האנלוגי המעמת הכולל למשל:

או לחילופין נקיטת השימוש בתבנית המעגל - הממסגר, המאפשר לילד ראייה אחדותית, סיפוק הסקרנות, מענה לשאלות, וכדומה. עוברו להיבט הלשוני מקפיד הראל לציין, שבטקסט המיועד לקורא-ילד, יש

לצמצם את הצורך במילוי ובהשלמת פערים מצד הקורא, מטעמים מנטליים, התפתחותיים של יכולתם הוורבלית ומטענם התרבותי המוקדם - של הנמענים הצעירים.

כמו כן, כולל המודל אפיון ההדגשים המוסיקליים של שיני ילדים, מקצב ריתמוס וחרזיה וגם דיון בהעדפותיהם של המשוררים הנעים בין החרזיה הצמודה (קלות הקליטה) לחרזיה המסודרת (יצירת עניין, פיתוח קשב ומתח מסויים). ומציין שהמצלול חייב להיות מודגש על ידי "סוכן תיווך" הפורש את היצירה בפני הילד המקשיב/השומע.

הראל מאזכר גם את חשיבותם של מוחשיות, האנשה, ציוריות, דינמיות פעילה בספרות הילדים האמורה להתחשב בדרכי חשיבתם של ילדים, ואת הממוקדות בעולם ה"אני"-דובר, בשל תפיסתו האגוצנטרית של הילד הצעיר את יחסו "אני-עולם".

הרצאת הדברים בהירה, למרות כובד הנושא, יש בהם תיזה מקודית, איבחונים שיטתיים, וגישה מתודית-מדעית. מעתה יזדקק כל חוקר ספרות ילדים, כל מורה ומכשיר מורים לספרות, להשען על האפרט המדעי השיטתי שעיצב שלמה הראל, שזקף בין היתר את קומתם של הכותבים, היוצרים, העוסקים במחקר, והמלמדים תחום חשוב זה בתרבותו של אדם, עם ועולם.

מקריאת ספרו של הראל משתמעת ההכרה כי לכתיבת ספרות הילדים ולעיסוק המחקרי והמתודולוגי בהוראתה - חייבת להתלוות הכרה בערכה התשתיתי - הפורמטיבי והאינפורמטיבי, העיצובי אמנותי, והתכני כאחד, ושספרות ילדים תובעת את מיטב הכשרון היוצר, ואת מירב הקפידה האנליטית החוקרת. שהרי ספרות ילדים אמורה להיות ספרות במיטבה.

במבט ראשון

מאת: ג. ברגסון

יעל דר - שוקו ולבן, הקה"מ 1991.
סיפור קצר על שני קופים שנולדו בספארי וגדלו, בראשית גידולם, בביתם של עופר ועינת.
הסיפור נמסר בתמצית קיצונית, וחבל שהמחברת לא הרחיבה קצת על ביתם של עופר ועינת, מה הקרבה בין השתיים, כיצד קיבלו בבית את שני "הילדים-הקופים" איך הגיבו בני-הבית, השכנים והעבודה, כי הילדים רוצים לדעת גם זאת. יעל דר מתארת את גידולם של שני הקופים ויש "בחינוכם" הרבה מן המקביל לבני-אדם.
האותיות בספר גדולות מן המקובל, מנוקדות ונוחות לילד המתחיל.
אבא חום, כתבה ואיירה: נעמי שמואל", "מסדה" 1991, 20 עמ', בצבעים.
זהו מונולוג של ילד בשם זניאל המספר על עצמו ועל העדה מאתיופיה.
נקודת המוצא הוא צבע חום. אבל הילד בן 4, מאד אינטלגנטי יודע לספר על הכפר בהשוואה לעיר גדולה אדיס-אבבא.
הוא שולט בספרות: "חמשה אחים, שתי אחיות" יחסי משפחה במדויק: אבא, אמא, סבתא וסבא, דודים דודות.
הוא יודע אפילו ... ש"המקום שבאמת שיד אליו הוא בישראל".
הילד בן ארבע יודע להסביר במטפורות:
"השרשים של העץ הם אבותינו... אנחנו הענפים החדשים של העץ".
הסיפור מגמתי ויש אפשרות לשמוע על העדה מאתיופיה ועל כמה דברים מהחוויה שלהם. אך יש להבחין מה ילד בן 4 יכול להביע, או שמא צריך היה לשים את הדברים בפיו של ילד מבוגר יותר. בין כך ובין כך - הסיפור מעורר אמפטיה לעדה השונה בחיצוניותה.
לטעמי - הציורים היפים שבספר מסבירים מספיק את מוצאם של הילדים

מכנסי גינס ירוקים, צפרידה גר, ציורים: פני מרזל, "מסדה", (שעת קריאה) 1991, 40 עמודים (שני סיפורים)

1) גלת המזל הכחולה,

סיפור פשוט המשתרע על פני כמה שעות.

הבעיה היא האם יכול ילד להבטיח שלא יאבד משהו או שמא אינו אחראי מספיק להבטיח שישמור על פיקדון שניתן לידו. הפיתרון הוא הכלב הנאמן של הילדה.

2) ילדה ושמה רותי

סיפור חינוכי, רותי שהיתה בישנית ודחויה משתנה לאחר השפעה טובה של ילדה שנייה ושמה איריס. שתי הבנות "נגאלות" מדמות עצמית שלילית כאשר שתי הדחוייות נהפכו לחברות. הלקח הוא: תמצא מקום מתאים וחברה טובה וכל החבורה תשתנה מקצה עד קצה.

בספר עוד שני סיפורים על ילד בעל דמיון השואף לעוף בתוך מכנסיים, וסיפור רביעי על דניאל שמגלה יחס חיובי לבעלי-חיים עזובים בחצר.

סיפור זחל המשי, כתבה ואיירה: אמירה ברזילי, הוצ' אחיעבר, (שנת ההוצאה וכן מס' העמודים לא צוינו).

כשמו כן הוא: סיפור קצר על זחל המשי למן ההתבקעות מן הביצה דרך החוטים שטווה הזחל ועד גלגולו לפרפר.

אמירה ברזילי מסבירה על חיי זחל המשי בדרך סיפורית, ומתבלת "הרפתקאות" של קנאה והתרגשות. וגם הצורה של הספר שונה מן המקובל:

הוא כתוב בכתב יד, יפה וקריא, והילד הקורא בן-בית בכתב-יד ורגיל לאות זאת ולכן צורה זאת מלבבת אותו.

נוסיף לכך את האיורים היפים, והעובדה שהטקסט מצומצם ומשתרע ברוב העמודים על 1/3 העמוד הרי יש לשער שהילדים יימשכו לספר ויקראו בו וישכילו.

אהבה כפולה, דוברט סט. ג'והן, עלילות חייו של אליעזר בן-יהודה, מאנגלית: רבקה גלעדי ושרה גלעדי, הוצ' ז. זק, 1990.

המחבר, גוי שביתו בניו-יורק, נתפס מן האדם שהיה, בלשונו, "מיוחד במינו, אני חושב כי הוא היה האדם היחיד בהיסטוריה אשר בכוחות עצמו החיה שפה עתיקה ועשה אותה שפה חיה ושימושית"...

ג'והן מביא בסיפורו תולדות חייו של בן-יהודה בפרוטרוט, "זהו סיפור דרמטי על מאבק אנושי העשוי לעניין כל אדם".

בספר כ- 50 פרקים המשתרעים על פני 267 עמודים. זוהי ביוגרפיה הממצה את תולדות חייו של בן-יהודה, וטוב שיש לפנינו תרגום לעברית. (המתרגמת מציינת שהספר תורגם לעברית בשם "שפת הנביאים" אך אזל מזמן).

הספר של רוברט סט. ג'והן, נכתב לפני 40 שנה, ובפתיחה רשם המחבר: ג'נבה שוויצ'ריה 1 באוקטובר 1951.

המחבר מביא פרטים על חייו של בן-יהודה (1858) החל מהוריו - לייב פרלמן, ילדותו, נעוריו ובגרותו עד למותו בשנת - 1922.

יש בביוגרפיה הווי חיים יום-יומי ברוסיה, חינוכו בחדר, בישיבות, בגמנסיה (בדינאבורג) ועד צאתו ללמוד רפואה בפריס. המתרגמת טעתה בהביאה את העיר פלוצק שלשם נסע אליעזר ללמוד בישיבה. פלוצק היא עיר בפולין, על נהר ויסלה, ואז, 1815-1915 תחת שלטון הרוסים, עיר מחוזית.

ואילו העיר פלוצק היתה עיר מחוזית בפלך ויטאבסק, בבילורוסיה על נהר דווינה. אם הספר יופיע במהדורה נוספת כדאי, למען הדיוק, לתקן טעות זאת. סט. גוהן מקדיש בביוגרפיה פרקים רבים על עלייתו ארצה, מאבקו עם היישוב הישן, החרמתו והלשנה עליו, מאסרו ע"י התורקים ומלחמתו על תחיית השפה. יש בתולדות חייו פרטים על אישים שהשפיעו עליו ועל פעולתו כמו: ויטונסקי בדיאנבורג, שלקח אותו תחת חסותו. או צ'אשניקוב, ידידו בפריס, ממוצא פולני, וכמובן שתי האחיות דבורה וחמדה לבית יונאס שהיו אח"כ לנשותיו של בן-יהודה.

מחקריו של סט. ג'והן, מביאים אותנו גם לתולדות התנועה הציונית, והתפתחותה של א"י בראשיתה של הציונות - וכל נער ודאי יפיק תועלת מרובה מקריאה בספר זה.

החליל, האינדיאנים ואני, כתב: יהודה גלעדי, ציורים: הלה חבקין, מודן, 1991, 30 עמ', צבעוני.

המספר, שהוא "מוסיקאי העוסק בעולם המוסיקה", מספר על מסעו לסבכי הג'ונגל והקורות אותן.

הסיפור גובל ב'ז'אנר הרפתקאות והמחבר עצמו חש בכך, לפיכך "מצטדק" בראשית דבריו ואומר: "אני רוצה לספר לכם סיפור אמיתי" "ואני באמת פגשתי בהם, באינדיאנים".

כי אדם המזדמן לג'ונגל ונתקל באינדיאנים, אינו מסוגל לקשור קשרים ללא שפה, וגלעדי יוצר תקשורת עם חואן בעזרת מוסיקה - החליל ששניהם ידעו "לדבר" בשפתו והבינו לצליליו.

בצורה פיוטית מתאר גלעדי את שפת החליל - מלבד מלאכת הכנת החליל -

והבנת צליליו, כמו למשל "להקשיב למפל מים", והמפל הרי מורכב מהמוך מפלים קטנים יותר... משב הרוח בעצים", נגינת העלים, שירת הציפורים ועוד. המסע המופלא של גלעדי נקרא בעניין, ואם נסיף לטקסט את ציוריה של הלה תבין, מלאי ההשראה - ניהנה מהספר הפיוטי.

היכן העכבר? סיפר וצייר: פאול קור, זמורה ביתן, 1992, נוסח עברי נידה שחם, לא ממוספר.

סיפור קצר ביותר - בביתה של גב' ברכה נדמה לה שהיה עכבר והיא מרעישה עולמות שיחפשו וימצאו אותו.

השכונה כולה מתגייסת לחפש את העכבר: השכנים, חלילן, שלפי השמועה, צלילי החליל מושכים עכברים, מכבי-אש. שוטר ובלש, וסבתא עם מלכודת לעכברים, אך עכבר לא מצאו. הסיפור בחרוזים קולת, והם, החרוזים, בתמצית רבה. הסיפור יכול לשמש דוגמא להסתפות המונים להאמין לשמועות או לרכילות איש לא ראה עכבר כמו עיניו, אך כולם נסערו.

מי ברח? מה קרה? אפילו לא חוקרים את העובדה אלא מוסיפים על השמועה "זה עכבר או עכברה?"

בין לבין הקהל שהתאסף לחפש את העכבר רבים כבר ביניהם, איפה לחפש, באיזה אמצעים לנקוט, ואף-על-פי שלא נמצאה עדות להיותו - מתווכחים אם עלה או ירד, מה מידות הרגל והזנב, ומעליבים אחד את השני.

הסיפור כתוב בהומור רב, וגם הציורים הקריקטוריסטיים משרים אוירה סטירית - הומוריסטית,

בפתיחת הספר נאמר שמתחבאים בו 10 עכברונים, היכן הם?

ואכן זהו אתגר נוסף לילדים שיחפשו בציורים 10 עכברונים, אולי ימצאו פחות מן המספר הנקוב, אבל הגירוי רב הוא.

אסתר שטרייט - וורצל כאילו הולכת ומתבגרת עם קבוצת הקוראים, שאליה ספריה מכוונים. לא רק ש"שחר" נכתב לקוראים בוגרים יותר מקוראי "אורי", "אליפים" או "בני דניאל", אלא שהאתגר שהציבה לעצמה היה מורכב בהרבה, והיא עמדה בו בהצלחה אפילו יותר מאשר בטובים ש"ברומנים לבני הנעורים" שכתבה עד כה. "שחר" הוא סיפור חייו של חייל שנהרג במלחמת לבנון. הספר פותח בסיפורו של השריונאי מהרגע שפרצה המלחמה עד שנפגע בטנק. אחר סיפור מותו של שחר מובאים פרקי - ילדות ונעורים במושב ובבית-הספר וסיפור שרותו הצבאי. כתיבת סיפור חיים של מי שלא היה גיבור דרמאטי, או דמות היסטורית מוכרת ומעוררת עניין הוא קשה ביותר, כשהיא מכוונת לקוראים צעירים. אלה עניינם נתון, בדרך כלל, לקטעי הווי ולבעיות של הדומים להם, ואפילו הבוגרים שבהם מתקשים למצוא עניין בסיפורים על ילדות.

קושי נוסף עמד בפני הסופרת: ביסודו של הרומאן עמד סיפור חייו של מי שנהרג במלחמה. מתכונת ספרי-הזיכרון לחללים מגובשת מאד בישראל. מעצם טבעם הם באים לשמר את זכרם של קטעי מגע בין מי שהיה ילד, נער וחייל לבין אלה שפגשו בו בתחנות חייו. אין בהם יומרה, ולעורכיהם אין גם כוח ויכולת לטוות מערכת חיים שלמה שיש בה מוקדם ומאוחר, גורמים היצוניים המשפיעים במישרין ובעקיפין והתפתחויות פנימיות החסויות מעיניהם של הקרובים. א. שטרייט-וורצל ניתקה עצמה ממחוייבות פורמאלית כלפי משפחתו של שחר גיא וידידיו, וטשטשה סימני הכר שלהם לא משום שבדתה דמות, אלא משום האמפאיתיה שרחשה לה ניסתה לראותה בשלמותה, להבינה ו"לבנותה" מחדש ללא מחוייבות לעובדות היצוניות.

אני מניח שהבחירה בשחר כגיבור לא הושפעה מנסיבות מותו במלחמת לבנון שכמותו נפלו, לצערנו, עוד חיילי שריון רבים באותה מלחמה, וגם לא מהיותו דמות ייצוגית של בני דורו שחיו בשנות ה-60 וה-70, אלא דווקא משום הסיפור הייחודי שלו ושל בני משפחתו הקרובים, שבהקשריהם החברתיים ודאי שאיש לא יכול היה להבחין עד כמה הוא היה שונה מהטיפוסים המקובלים של משפחה ישראלית רגילה. שלא כמקובל בספרות הישראלית לבני הנעורים אין א. שטרייט-וורצל בונה עלילה בתוך מסגרת של מקובלות, ולהבדיל אינה עוסקת בדמות חריגה, אלא מצליחה להבליט את הייחודי במי שלכאורה היה אחד מכולם. היא מתמודדת ברגישות ובתבונה עם היבטים של חייו ושל בני משפחתו, כשהיא מציגה אותם מתוכם ללא נקיטת עמדה שיפוטית. לשון אחרת: א. שטרייט - וורצל נוהגת כטובים שבכותבי הרומאנים המסורתיים, בנצלה את

* אסתר שטרייט-וורצל, שחר, הוצאת "עמיחי" 1991, עמ' 375

מעמדה כסופרת היודעת הכל, כדי לבנות עלילה מהימנה עם חוקיות פנימית המתחייבת ממהלך ההתרחשויות, מתכונות הגיבורים ומסביבת חייהם.

הרבה "חומרים" שבתשתית הסיפור יכלו לפתח רומאן מלודרמאטי או סיפור סנסציוני לבני הנעורים: אב קצין בצבא-הקבע שמתעמת עם אשתו ונוטש אותה, אך גם לאחר הגט ונישואיו השניים האם שומרת לו אהבה ופותחת את ביתה בפניו, כך שנוצרת מעין משפחה מורחבת שחברים בה האם וילדיהם, אך גם אשתו השנייה (המקבלת זאת באי רצון) ובנם המשותף. שחר הוא ילד המתקשה לממש את הפוטנציאל שלו, חש בידוד בחברה, ומתקשר בידודות עמוקה עם ילדה דחוייה. מאבקי האם לגלות את קשייו בלימוד ותושייה של יועצת מסייעים לזיהוי הדיסלקציה שלו - מצוקתו של שחר מתקזזת, כביכול, על ידי היחס הטבעי והחם של בני ביתו והאלטרנטיבות שמצא לפיתוח כישוריו, - כך, שמצוקתו של שחר, ומאבקה של אימו, אינם נושאים אופי של חיים בצל הסבל ואי - ההבנה כמו בסיפורים תיעודיים המוקדשים לנושא ("מקרה חנה"לה" של ע. עינת), או בספרים וסרטים מלודרמאטיים. גם המצוקה בבית, שמקורה באי-שקט של האב, הנמצא רוב הזמן ביחידה צבאית, ומנסה לכפות את הלכי הרוח הקפריזיים שלו על המשפחה, אינה מוארת באורח חד-צדדי - כוחות הנפש של האם, עמידתה העצמית על זכותה לחיים משמעותיים, רגישותה והאהבה שהיא משפיעה מונעים תסריט מקובל של אלימות, כיעור ופגיעה לא הפיכה בשחר ובאחותו. עזיבת האב מציבה אתגרים בפני האם וילדיה, הממשיכים להחזיק את המשק במושב, ואינם מוותרים על שמירת אופיו של הבית. - ושוב, שלא כבהצגה החד-משמעית, שבה הדיכוטומיה בין המבוגרים מטילה את הילדים לייאוש ולמצוקה - מוצגת כאן אלטרנטיבה חיובית. לא רק אופן סיפורה של א. שטרייט-וורצל, אלא גם הידיעה שהסיפור הוא ביוגרפי מיסודו מוסיפה אמינות לסיפור, המציג אופציה אחרת של התמודדות. הצירוף של דמותם הייחודית של שחר ואמו ושל דרך התבוננותה של הסופרת בהתמודדותם של ילדים ונערים עם מצוקות אמיתיות (הנערה החולה ב"אורי", הילד הקרבן ב"אליפים", הנער המגלה שאביו אינו אביו ב"בני דניאל" ועוד), מסייעים לשבירת קלישאות מקובלות. לא רק בנושאים אלה, אלא גם בסיפור התבגרותו של שחר.

א. שטרייט - וורצל מתמודדת עם אפיוני תרבות הנעורים: הבעייתיות האמיתית שבקשרים עם בן המין השני: חוסר האיזון בין הדחפים השונים לפעילות וכיבוש: הצלחה חברתית, עימות בין הצורך למימוש עצמי לבין הלחצים החברתיים. גם האופן של ההתקשרות החברתיות בחברת הבנים, החיזורים אחר הבנות, אי ההבנות, המתחים, הקנאה, המאבקים על הנער, או על הנערה, יכלו כולם להזין

סיפורים מלודרמאטיים, שבכמותם אנו משופעים בסוג מסויים של ספרות נעורים, שאפילו בטובים שבהם הקווים הגסים המבליטים עיוותים ומצוקה הם דומיננטיים. ואילו ב"שחר" דווקא הצורך באמינות ובמהימנות הביאו את א. שטרייט-וורצל להצגת היבטים שאינם זוכים לביטוי בסרטי הנעורים ובסיפורת. וכך לא רק תרמה להכירות עם רפרטואר חדש של התנהגויות ואפשרויות, אלא נתנה לגיטימציה לדפוס תגובה והתנהגות של "הרוב הדומם", החש חריג כשאינו נוהג על פי הקלישאות מסויימות. א. שטרייט-וורצל, שלא כרוב הסופרים הכותבים לבני - נוער, מעורה בחיים העכשוויים: בדפוס הבילוי, בהליכי המחשבה ואפילו במהלכי השרות ביחידה קרבית בצה"ל. מכיוון שהיא חשה בטוחה על הקרקע הזו, אין היא מתניפה לקוראיה, ואינה צריכה להוכיח להם שעולמם קרוב לה. וכך היא מספרת על לימוד נהיגה ויציאה לבילויים, ועל נסיעה לבד ברחבי ארצות הברית, ועל אופן ההתמודדות עם בחינות הבגרות בלי שתזדקק לעגה ובלי שתאמץ לגיבוריה גינונים המקובלים כעכשוויים, המשקפים את אופנת המקומונים מן השבוע האחרון. היא אינה מתחמקת משום נושא, אך מציעה הדגשים אחרים מאלה המקובלים בספרות הפופולרית.

דמותו של שחר, וגם דמויות אמו, אחותו, אביו ואהובתו, והצעיר שהצטרף למשפחתם לאחר גיוסו של שחר, מציעים אופציה אחרת של חיים והתמודדות מתוך התבוננות בדברים כהויותם, ובעיקר, מתוך זיהוי כן של רגשות ושל דרכים והיענות להם.

מסר סמוי זה מלווה את כל הספר, וחרף הסוף הקשה, הספר מוסיף לקורא להבנת עצמו ולחיוזק נכונותו להתמודד על-פי דרכו ויכולותו. "שחר" מציג סוגיה מעניינת של השוני בין "הרומאן לבני הנעורים", לבין הרומאן הקאנוני, דומה, שגם הקורא המבוגר שיהנה מהסיפור ולא ימצא שום פשרה בכינויי הדברים ובדרך הצגתם - יזהה את השוני גם אם יתקשה לנסחו. הספר כתוב מתוך מודעות לדרכי הקריאה של בני הנעורים, על כן העלילה שלו היא לניאורית, אין חריגות ממעמד הסופר היודע הכל, וההדגשים מכוונים לאותם הביטים המעסיקים צעירים בהתבוננותם בעצמם, בעולם המבוגרים המשמעותיים ובסביבתם - בלי שיגרו בהם תוקפנות, ויעודדו ניכור, ובו בזמן ללא עקיפה של נושאים לא נוחים.

לשון הספר עשירה, אך קומוניקטיבית ולא טעונה. אמנותו ניכרת גם באיכות הסיפור, באמינות ובמהימנות ולא בהפגנת דרכי האינטלקטואליים והרגשיים של הסופר, כמו בספרות הטובה המיועדת לילדים ולבני נוער, הספר מכוון לקורא מתוך ביטול מסויים של אישיות הכותבת שנוכחותה מתבטאת בשיקולי הדעת שלה ובראיית העולם שהיא מציעה לקוראים.

אב בעיני בנו*

מאת: ירדנה הדס, דינה דניאלי

הרמן הוא שמו של אדם מבוגר, ידידו של אבי הילד המספר. הזיקה שבינו לבין המספר היא אפסית. בראשית הסיפור ("אין לי שום דבר עם הרמן"), ומתעצמת עד כדי קירבת-נפש וגילוי-לב אינטימי בסופו. לפנינו איפוא סיפור על התפתחותם של יחסים, עיקרו: בחינת עולם המבוגרים בעיני הילד. הרמן הוא מושא - המבחן. אב הנערץ הוא הנבחן העקרי. כאב רב נגרם לילד, המשער שהאסונות הנוחתים על הרמן פשיטת-רגל התקף-לב, פירוד מאשתו ובנו, חיי-בדידות ומחסור - הם באשמת צייקנותו של אביו. תוך כדי קריאה מתברר לקורא הצעיר, כי האב עצמו בא מרקע קשה של גירושי הוריו ("היא עזבה את אבא שלי ... הוא לא ניגן יותר") הילד מבין, לבסוף כי זהירותו הכלכלית של אבא, הגורמת לו לא להיענות לבקשתו של הרמן (שעסקיו מתמוטטים) היא מוצדקת. הילד חווה לבדו (אחיו ואחותו אינם סובלים עמו) דילמה מוסרית קשה, הוא מתגלה כילד בעל רגישות אמפתית לסבלם של אחרים: מבוגרים (הרמן, אבא) וילדים (בני-גילו (גיא). יש בו עירנות ונכונות לסייע לזולתו. מובן שהעזרה שהוא מעניק לזולת מסייעת אף לו. ההתקרבות מחדש שבין הילד לאביו מתאפשרת על רקע הקשרים החמים והכנים שבמשפחה והמכנה המשותף שבין האב לבנו - האהבה למוסיקה וההאזנה יחד. בשעת רצון הבן מעז לשאול האב משיב בכנות, ומעניק לבנו הזדמנות לבחון בכוחות עצמו מהי ידידות אמיתית. כיצד אפשר לקבל חולשות של מבוגרים, מהי "פשיטת רגל" כלכלית ו/או מוסרית, ומהי עזרה אמיתית. עניין מיוחד לקורא הצעיר הם החלומות שבספר. המשקפים את הערכתו המשתנה של הילד, את יחסי אביו והרמן (עמ' 11-12, עמ' 35). הם מעניקים לעלילה מימד נוסף, אמין. לשון המספר ילדית וטבעית ("ניפנפה אותי למיטה" (10) "עליזות מטמטמת" (11) "כאלו שהוא לא יודע", (18). חיי יום-יום בבית"ס מתוארים מנקודת-מבטו של ילד. אף המורים כך. לדוגמא: מחמאה על התנדבות לעזרת חבר חלש בלימודים, היא בעיני המורים פרס. ובעיני הילדים "נופת צופים", שיש להימנע ממנה, וע"כ רצוי להתנדב בסתר... סופו של הסיפור הוא טוב, יחסית. אין זה HAPPY END הילד יוצא בשלום מן המסה, מחוץ באמונתו בצדקת האב ובמסגרת המשפחתית. הרמן מגיע לתיקונו. הוא סוף-סוף עושה את מה שחלם תמיד להגשים: הוא נעשה אמן מבוקש, יוצר בובות. אביו של הילד המספר אף הוא מגיע אל יעדו הנכסף: הוא מצייר את עולם ילדותו. הסוף הטוב הוא איפוא במסגרת הריאליה, ואפשר להסיק מושג: "כי אני הרי ילד, ואני יודע שלהיות ילד זה לא גרעךך"... (עמ' 48) השבחים נתונים לאודי טאוב על הרגישות האנושית, הכתיבה המהימנה והמירקם העדין של עלילת סיפורו.

*"הרמן", מאת אודי טאוב, איירה: הנה אדלן, "מסדה", ספרית קיפוד", 1991, עמ' 84

"בדרך אל הים"*

מאת: אסתר שטרייט - וורצל,

יצירתה הספרותית של הרצליה היא מגוונת ורבת-פנים. ראשיתה ברומן "צבעי העמק רכים", שיכה בפרס אשר ברש, המשכה בספר שירים למבוגרים, אך עיקר פועלה - בספריה לילדים, שמהם אזכיר את "חומי" על 2 גירסותיו, את "מחברת הקשקושים של אחותי" ואת "השביל המקשר", אשר השני משני סיפוריו - הסיפור ששמו "בדרך אל הים" - אני רוצה להתמקד.

זהו סיפור קומפקטי ומגובש, קצר המכיל את המרובה והמרובה - שלושה דורות, ש"שביל" מקשר ביניהם, ולכל אחד מנציגיו אפיונים משלו. עלילת הסיפור קולחת ומרתקת, בנוייה בשיטת מילוי הפערים, חושפת קטעי-מידע בהדרגה, נדבך אחר נדבך, עד שהיא מגיעה לעיקר: אהבתם המוחמצת של בני הדור הראשון - צחיק (מדריך בתנועות) - נוער ולאחר מכן רב-חובל המעלה ארצה מעפילים) ודבורה חניכתו, שגם ממרחק הזמן ועל אף אמצעים אמנותיים "מרגיעים", יכול הקורא לחוש גם כעבור 3 דורות שמץ מכאבם.

הסיפור המסופר על-ידי נער בלשון השוזרת ביטויי עגה ומנקודת-תצפית "נערית" הוא סיפורו של חלום, חלום העובר כחוט השני מסב לבן ומבן לנכד, הלא הוא הנער יואב "החברהמן החלמן" או "החלמן הברחן", שברחותיו המסתוריות נובעות למעשה משאיפתו להיות החוט המקשר בין העבר ההירואי, בו פעל סבו, ובין ההווה - שגרת חיי קיבוץ - שאינו מספק אותו. וכבר מלכתחילה נרמז שהחלום הזה לא יתגשם, כי אינו בר-מימוש יותר מחלומו של הנער לדוג דגים בעמק החולה, כשהוא עצמו יושב על הצוק המפורסם של מנרה. ולמעשה, זה חלום שעבר זמנו, כי תקופת ההעפלה היא כבר חלפה ואיננה. ובאמת, לקראת סוף הסיפור מנצח היסוד ההגייוני רציונלי, ויואב מבין כי עליו להפסיק את בריחותיו ולחכות בסבלנות ליום בו יתבגר ויוכל להתגייס לחיל-הים, שהוא היורש הטבעי של הפל"ם.

אמרתו "סיפור של חלום", אך בה - במידה הסיפור הוא גם סיפור של מציאות, מציאות ארצישראלית טיפוסית, הן מבחינת הנוף האנושי והן מבחינת הנוף הטבעי (תיאורים ריאליסטיים יפהפיים של הגליל, ספוגים אהבת הארץ) כמו גם העשייה הקשורה בארץ. בעניין זה כאילו דבר לא השתנה במהלך עשרות שנים. תמיד צריך להילחם על החיים בארץ הזאת. בעבר, טרם קום המדינה, בצורה של

* בשביל המקשר, מאת הרצליה רז, ציורים: טובי בן-הרצל, הוצ' רנגולד 1991, 67 עמודים.

העפלה והעלאת עולים בלתי לגליים ופיזורם המזורז בין היישובים השונים, ובהווה - קיבוץ ספר (מנרה), כשצריך להתמודד יום יום ובעיקר לילה לילה עם הפחדים ועם הסכנות האורבות מעבר לגבול. ולכל זה יש כמובן מחיר, מחיר יקר ואביא ציטוט מפי אמו של הנער המספר: "הרבה חברים ותיקים במנרה סובלים בעצבים שלהם בגלל החיים הקשים והמתח המתמיד הגדול".

וכאן נשזר בפרוש המסר הציוני. "אז למה הם לא עוזבים?" שואל הנער שאלה אופיינית לדור הצעיר, ותשובת האם: "אם כולם יעזבו, מי ישמור על הארץ שלנו?" ובזה תם. כך נשמר האיזון הרגיש בין המסר הרעיוני (ואולי החינוכי) של הסיפור ובין מרכיביו האמנותיים.

זהו סיפור ריאליסטי במיטבו, ועם זאת קיים בו מעין יסוד מיטי - הסוד הטמיר המקשר בין הגיבורים והמתבטא בקשר המופלא בין שני הידידים הנערים, אשר כפי שמסתבר ממהלך הסיפור "יכלו בעצם להיות נכדים של סבא אחד". כך גם הקשר בין שתי המשפחות (דור הבנים דור הבינים), זו המשפחה שחייה במנרה מאז ומתמיד, וזו שהצטרפה אליה, כנראה בעקבות אותו אירוע, שפרטיו עלומים והוא חלק מן הסוד האופף את הים, עת אביו של יואב כמעט קיפח את חייו ואביו של זוהר הצילו. וישנה סבתא דבורה השותקת את סוד אהבת - נעוריה מלפני חמישים שנה ויותר. ואילו שתיקתו של צחיק היא "שתיקת הנצח", שעל כן הוא נהרג מפגז בחצר המשק, והוא קבור יחד עם רעייתו באדמת מנרה "בין סלעים והמון צמחים ופרחים".

אהבה, לידה, מוות, - אלה התאריכים הבולטים המשעממים ביותר בחיי אנוש. הם הקושרים אדם לאדם, והם הקושרים אדם למולדתו בקשר בל ימוט. ולבסוף מלים אחדות על לידת, או ליתר דיוק על היריון. שלוש פעמים מוזכר בסיפור ההיריון - והיריון הלא מטבעו הוא דבר טוב, אך כאן תפקידו מתחלף. בפעם הראשונה מוזכר הריונה של דבורה, והוא שהברית ממנה סופית את צחיק. בפעם השנייה מוזכר הריונה של יואב. היא הפילה את ולדה מרוב דאגה לבעלה, שניצל ממוות בזכות הבן של דבורה. בסוף הסיפור היא שוב הרה. הפעם תלד "על בטוח". ההסבר הנתון: בנה יואב התבגר. הוא לא יברח עוד.

אבל ברובד העמוק יותר של הסיפור אני מסבירה את זה כך: עקב חוסר תקשורת, שהזמן והנסיבות גרמוה, נוצרה פגימה בעולמם של גיבורי הסיפור. אהבת הדור הראשון לא מומשה. שני הזוגות שנוצרו כתוצאה מכך כמעט ואינם נפגשים. אך את הפגימה הזאת מתקנים בני הדור השני והשלישי, הנמשכים זה אל זה והמתקשרים זה לזה במעין ברית-אחים. הולדת הילוד החדש תסמל את התיקון השלם של אותה פגימה, ובד בבד את התערותה בארץ של העולה החדשה בגלגולה החדש, והכונה לאמו של יואב.

ספרים הם ידידים

מאת: רות נפן דותן

אדון בו עושה מן, צורות צורות,

כתב ואייר: ד"ר סוס (תרגום לאה נאור), הוצאת פתח, 1991.
שניים נוספים לסדרת ד"ר סוס - ושניהם בכריכה קשה 24 עמ' (לא ממוספרים).
אות גדולה מנוקדת על דפים צבעוניים (ברובם) ומאויירים שניהם, ספרי סיפורי
תמונה, מלאי צבע, הבעה, הומור, חכמה, ציורפים מפתיעים ומסקרנים.
"צורות צורות" יכול גם לשמש "כמילון" לדמויות ועצמים (לאו דוקא על פי
ערכים מילוניים מקובלים). מגרי חיוך מפתיעים בהקשריהם וסגנונם - מלאי
תנועה ורץ - וגם... גירוי למחשבה וליצירה.
"אדון בו עושה מן", בנוסף לכל האמור לעיל - אף "קולות" יכול להשמיע והוא
רצוף אונימותופאות, משחקי-מילים, המצאות לשוניות - כל אלה מגרים להגייה,
חקוי והשמעה.

שני הספרים מיועדים לכל מי שאוהב ונהנה מיצירה לשונית - ציורית (תרתני
משמע) ולתשבות מלאת הומור של נונסנס והגיון הכרוכים זה בזה.
רצוי לקוראו בצוותא.

המעטפה הגורלית,

חבורת אלול בשרות המודיעין חבורת אלול והקשר הספרדי

את שלושתם כתב: יאיר פקר, עיצוב ואיור: שרה בת-אור, הוצ' כנרת 1991.
לפנינו חבורה "בלשית" חדשה, שגבוריה הם בני 11-12, זוהי חמישיה שמדי פעם
פועלת גם עם מבוגרים (פקד, רב פקד וכו').
שלושתם בכריכה קשה, מחזיקים כ- 140 עמ' כל אחד, כתובים בלשון יום-יומית,
דיבורית.

העלילות מותחות, מסתבכות ונפתרות על-ידי גבורינו האמיצים והחכמים.
כדאי להמליץ לכל מי שאוהב עלילה, מתח ותעלומה (מכתה ה' ומעלה) וכדאי
להמליץ עליהן לילדים על סף נטישת-הקריאה. (שיקראו!!!)

מעשה בעכבר שחיפש
כלה, סיפרה: הרצליה
רז, איורים: יעקב
גוטרמן, הקה"מ, 23
עמ', מנוקד.

במשפחת עכברים נולד עכבר לבן, נסיך בעיני אמו ועל כן ביקשה לו כלה רמה ומפוארת, ממדינה אחרת. נועצו בשרים ומומחים, והענין אושר, שלחו שליחים למצא כלה, חפשו בכל ארץ עם ומדינה, פנו אל השמש העננת, הרוח ונענו בשלילה, עד שהגיעו השליחים אל החופרים בהר ומצאו עכברת, כלה נהדרת, ספור חביב ומאלף.

נפגש ליד החצב,
כתבה: רות
איורים: גלי
מודן 1991, לא
ממוספר, מנוקד.

מעשה בחלזון שחיפש לו חבר, הוא מצא את הצב והם קבעו פגישה ליד החצב, שמחו השניים לגלות הרבה מן המשותף, אך כאשר נדברו להיפגש שנית, נעלם החצב, אך בכל זאת, הסיפור על החצב ועל שני החברים חלזון וצב, מסתיים טוב.

ספינה משוקלד, כתב:
אלי רוח, ציירה: שרון
שקד, מודן 1992, לא
ממוספר, מנוקד.

השירים והציורים אחוזים זה בזה. יש בשירים אהבה אכזבה, יאוש ותקווה, "יש מקום יחד, לעצבות ולנחת לגבורה ולפחד", ואכן מילות השירים יוצאות מן הלב, עוברות את הכתב - ונכנסות אל הלב.

כמו דג במים, כתב:
אילן לזרוביץ, מודן
1991, לא ממוספר,
מנוקד.

בתוך האגם חיים להם המון דגים מכל מיני סוגים, מה שנוון לגבי דגים, מסתבר, נכון גם כלפי אדם, בהרבה מובנים, המחבר הדגים זאת במילים ואיורים, "משהוא על החיים", גם זה משהוא.

אני, כתבה: שולה מודן, תמונות מצולמות גדולות ויפות, בהן מציגים אור ונעה צילמה: יעל רוזן - הרן, רגעים בחייהם, מתאים לגילים נמוכים. מודן, לא ממוספר, מנוקד.

הכלב בים,
כתבה: מאשה קלו עפ' סבתא מרים ובים הכלב-פודל חיים באושר בביתם, מתחלקים בחוויות שונות.
ס, מהרשק, ציירה: הסיפורים - שירים כתובים בחרוזים והציורים מאד בינה גבירץ, מודן מתאימים, חביבים ועליזים.
1992, לא ממוספר, מנוקד.

אשליות,
כתבה: גלילה רון-פדר, זהו עוד ספר בסדרה הטובה והאהובה של גלילה רון פדר, בתיה, שהיתה בספרים קודמים בסדרה, החברה אדם מוציאים לאור, של ציון מעכו, הופכת לגיבורת הספר. היא מתמודדת עם מאסרו של הדוד, דוד שהיה לה כאב, ובעקבות המאסר מתמודדת עם אירועים בלתי צפויים נוספים, הספר כתוב ברגישות ונוגע בכמה משורים של התמודדות - קשיי ההתבררות, אהבה, קנאה, ומעמד כלכלי-חברתי.

הספר חשוב ולו בזכות הטיפול בנושא הלא אפנתי - בבעיה חברתית המחריפה בארץ. תיאור המציאות החברתית מרוכך, אולי משום שהספר מיועד לבני נוער.

הסיפור,
כתבה: רות אלמוג, אופק תלמיד כתה ב' קולט את טטיאנה שלומדת איתו, אבל הנושא העיקרי הוא הזכות לאוטונומיה של הילד ושל עולמו הפנימי. ספר יפה זה הוא אחד הספרים הבודדים שלא מתוארת בו חלוקה שמרנית בתוך המשפחה, גישה מרעננת כשלעצמה, ומיהו הסיפור! בינתיים זה סוד.

סיפורים שהיו ולא היו
כתבה: אביבה גלי, סיפורי "נונסנס" על הזמן שבו יוני, בן התמש היה עוד קטן, אמא ויוני מחברים את הסיפורים יחד, הסיפורים

ציורים: הלה מעוז, פנטסטיים, ובודאי לטעמים של חלק מן הילדים או הוצאת הדר, 1991, 62 עמ', מנוקד. למבוגרים יותר ש'אנר ספרותי זה, שדמיון ומציאות משמשים יחד בערבובייה, אהוב עליהם.

רמונה והתינוק החדש
כתב: בברלי קלירי, עם הולדת תינוק חדש ונישואי דודתה לטיפוס תרגום: (לכאורה) מפוקפק, הספר כתוב בחומור והוא מרתק, לדרורה ארנון-בלישה, למרות זאת הספר נופל ברמתו מן הראשונים בסדרה. כתר 1991, 126 עמ', מנוקד.

אריק מפוזריק
הסיפורים שונים סיפורי "נונסנס" ולעומתם סיפורים כתב: פוצ'ו, ציורים: חינוכיים אבל כולם מלאים בדמיון והומור, חלקם אריאלה, לא מצויין מוצלחים יותר וחלקם פחות, הסיפור "אריק מפוזריק" שנת הוצאה, הוצאת הוא כבר קלסיקה ישראלית, הציורים יפים מאוד והם שרברק, 96 עמ', מנוקד. ברות הסיפורים.

אבא יוצא למלואים
כתב: צביקה רייטר, איתו דובון שהוא מעיל, ו... "אם אבא לא חוזר מהצבא, איירה: טלי קריבולט, אנחנו צריכים ללכת לבקר אותו שם"... לחשה נעמה עם-עובד 1991, לא לאדם ולחבורה הסודית, שהיו בה, חוץ מאדם ונעמה, ממוספר, מנוקד. גם הדובי הכחול של נעמה, הקוף-צעצוע שאבא הביא לה, מכונית שנוסעת לבדה וארנב אחד סגול, המכונית הופכת למטוס והם ממריאים, ו... כאשר פתחו עיניהם במיטה - בא אבא לביקור מהמילואים, הסיפור רווי חומור והציורים מרהיבים.

זה קרה פתאם, בבית של תום, כתבה: דפנה חלף, איירה: רוני קורץ, הוצאת זמורה ביתן 1992, 30 עמ', מנוקד. הדבר הכי מורכב ומסובך, גרושי ההורים - כתוב במילים הכי פשוטות ובחרוזים, כאשר על פני השטח, הכל מסתדר. האיורים - בסגנון ציור של ילד, תורמים להבנת הסיפור.

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

MARCH 1992, Vol XVIII No. 3 (71)
ISSN 0334-276X
Editor G. BERGSON

Deborah Haneviah Str.
Lev-Ram Bldg.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

In Memory of Yoash Biber	3
In Memory of Uzi Ben-Canaan	5
CHILDREN'S LITERATURE ON THE HOLOCAUST	
From the Viewpoint of 2-nd Generation of Holocaust Survivors - Zila Ron ..	8
Korezak and his Plays - Menachem Regev	22
STUDY AND RESEARCH	
The Hedgehog in Children's Literature - Amira Barzilai	33
Biblio-Therapy and Children's Literature - Rachel Zuren	37
METHODOLOGY	
Suggestions and Ways of Teaching Literary Material - Herzlia Raz	41
BOOKS FOR ADULTS ABOUT BOOKS FOR CHILDREN	
Children's Literature is Literature - Dr. M. Wainberger	49
REVIEW	
At First Glance - G. Bergson	53
"Shachar" - A. Zahavi	57
A Father in his Son's Eyes - Y. Hadas	
D. Daniely	60
"On the Way to the Sea" - E. Shtrait-Vorzel	61
Books are our Friends - R. Gefen-Dotan	63
FROM THE BOOKSHELF	64
Contents in English	67
Contents in Hebrew	68

5 APR 1992

התוכן

לזכרם

יהואש ביבר ז"ל אלכס זהבי
 עוזי בן כנען ז"ל גרשון ברגסון

5

לקראת יום השואה

ספרות ילדים בנושא השואה

8 מנקודת מבט של דור שני לניצולי שואה צילה רון
 22 מוטבים של מקוזותיו של קרצאק ביצירותיו לילדים מנחם רגב

עיון ומחקר

33 הקיפוד וספרות הילדים אמורה ברזילי
 37 ביבליותרפיה וספרות ילדים רחל צורן

מתודה

41 הזכות ודרכי למידה מזה עם יצירות ספרותיות הרצליה רז

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

49 ספרות ילדים הוא ספרות ד"ר מרים וינברגר

ביקורת

53 במבט ראשון ג. ברגסון
 57 שחר א. זהבי
 60 אב בעיני בנו ירדנה הדס ודינה דניאל
 61 בדרך אל הים אסתר שטרייט וורצל

ספרים הם ידידים רות גפן דותן

63 ממדף הספרים
 64 תוכן בעברית
 67 תוכן באנגלית
 68

המשתתפים בחוברת

גרשון ברגסון - חוקר ספרות ילדים, משרד החינוך והתרבות. אמירה ברזילי - סופרת מבקרת. רות גפן-דותן - מכללת תל חי. דינה דניאל - מדריכה לגיל הרך, בית ברל. ירדנה הדס - סופרת, בית ברל. די"ר מרים וינברגר - אוניברסיטת בר אילן. אלכס זהבי - מבקר ספרות. רחל צורן - אוניברסיטת חיפה, מרכזת מסלול ביבליותרפיה. מנחם רגב - חוקר ומרצה. צילה רון - מבקרת, מרצה. הרצליה רז - סופרת, מבקרת. אסתר שטרייט-ורצל - סופרת.